شاهاڻو شاهه

مسٽر لالچند امرڏنو مل جڳتياڻي

شاهاٹو شاہ

شاهاٹو شاہ ——————————

شاهاڻو شاهه

مصنف

مسٽر لالچند امر ڏنو مل جڳتياڻي

ٽي سؤ ساله جشن ولادت
شاهه عبداللطيف ڀٽائي
١٦٨٩ع —— ١٩٨٩ع

شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز
ڀٽ شاهه حيدرآباد

پهريون ڇاپو ۱۹۱۴ع

ٻيو ڇاپو ۱۹۸۹ع
تعداد ٻہ هزار ڪاپيون

قيمت ۰۰-۲۵ رپيا

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

هي ڪتاب مهتاب اڪبر راشدي سيڪريٽري سنڌ ثقافت ۽ سياحت کاتو ۽ اعزازي سيڪريٽري شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز پاران ڇپائي پڌرو ڪيو ۽ آفتاب ابڙي انچارج پبليڪيشن سيڪشن جي نگراني هيٺ آزاد ڪميونيڪيشنز ڪراچي وٽان ڇپيو.

ٻه اکر

ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز، شاهه عبداللطيف ڀٽائي
جي فڪر جي ڦهلاءَ لاءِ نون تحقيقي ڪتابن ڇپائڻ سان
گڏ نادر قلمي نسخا ۽ اڻ لڀ قيمتي ڪتاب شايع ڪندو
رهيو آهي.

ورهاڱي کان اڳ شاهه سائين تي جن محققن ڪم
ڪيو ۽ "لطفي باغ" ۾ سندر ٻوٽا پوکيا. اڄ اسين
انهن جو ڦل کائي رهيا آهيون، هر ڦل جو سواد ۽ سڳنڌ
پنهنجو آهي، پر لالچندامرڏني مل جي ميون جو ساءُ
۽سواد ئي نرالو آهي.

لطيفيات ۾، لالچند امرڏنو مل پهريون اديب آهي،
جنهن تنقيد جي عالمي اصولن کي سامهون رکي، شاهه
سائين جي ڪلام جي پرک ڪئي ۽ مقرر ڪيل اصولن
سان ثابت ڪيو ته شاهه سائين انساني قدرن ۽ احساسن
جو روشن مينار آهي. سندس ٻولي با محاوره ۽ سليس
آهي، جنهن ڪري پڙهندڙ ڪڏهن به ڪوفت محسوس نه
ڪندو، ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي جي چوڻ مطابق
ڪيس "سلاستِ جو سائين" چئجي ته وڌاءُ نه ٿيندو.

ڪاڪو لالچند سنڌ، سنڌي ٻوليءَ ۽ شاهه سائين جو سچو شيدائي هو، هن پنهنجي زندگي سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب جي خدمت ڪندي گذاري.

١٨ اپريل ١٩٥٤ع تي هندستان ۾ وفات ڪيائين. وصيت ۾ چيو هئائين ته "سندس هاڏي (هڏن جي خاڪ) کي گنگا جي بجاءِ سنڌوءَ ۾ وهايو وڃي."

ڪاڪي لالچند جو انمول ڪتاب "شاهاڻو شاهه" (١٩١٤ع) ايترو ته اڻلڀ هيو، جو پراڻن پارڪن وٽ به انهي جي ڪاپي ڪانه هئي. آخر اهو ناياب نسخو ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي صاحب وٽان مليو، جنهن لاءِ اسان سندس مشڪور آهيون. پروفن پڙهڻ جي تڪليف ڊاڪٽر نواز علي شوق صاحب کي ڏني سين، جنهن اها سڪ سان قبولي.

اميد ته اسان جون هي ڪوششون لطيف سائين جي محققن سان گڏ عام پڙهندڙ لاءِ پڻ لاڀائتيون ثابت ٿينديون.

ڪراچي
٢سيپٽمبر ١٩٨٩ع

مهتاب اڪبر راشدي

سيڪريٽري،
ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي

پنهنجي پياري ناني
سرڳواسي ديوان رامچند
ولد ديوان مولچند لالواڻي
جي نمت
ارپيل

مصنف

منڍ

ماءُ ڄڻيندي پٽڙا ڀاڳ نہ ڏيندي ونڊ. لکندڙ بہ ڪتاب گهڻيئي لکي وڃهي، پر ڀاڳ جي ونڊ ڪا ڏيئي سگهندن! هڪي ڪتاب تي شايد محنت بہ ڪا پوري سوري ڪئي هونداءِ تہ بہ ڇاپي ۾ اجهو آيو رهيو، ڀئي ڪتاب تي نور نہ ڪٿي نچوئي، تہ بہ اهڙو سٺرو نڪري نروار ڇو ٿو ٿئي؟

هن رسالي لکي ڪي ٿورڙا ڏينهن ڪين ٿيا. هن ڪان پوءِ ٻيا رسالا لکيا، سي ڇپيا، سي نيڪال ٿيا. پر هن سدوري جي ڪرمن جون ڪهيون، تنکي اهڙيون ڪي ڏاڍيون ڏهيون اچي ويون هيون، جو هيلتاءِ وڍيون ئي ٿئي. ڪي چوندم وڏن گهر وڏا ورياز. بيشڪ. پر پٽ جوان مڙس ڪنوارو وينو رهي، سا ڳالهہ جس ڀري نہ آهي. مٺي جواني جوان جي هوند انهيئي سڙي وڃي. رسالو بہ لکيو تيار ٿي پيو هجي، ۽ ڇپجي بہ نہ، تہ شڪ

نہ آهي اُڏوهي کائي وڃيس. اُنکري وڏا ودوان پاڻيڻ سروڻ پڇائي، هن رسالي جي ڪين ڇپڻي جنم پتري ڏيکاري، سڀ لڳن ۾ ڪٽي سنڌي ساهت سوسائٽيءَ کي پرڏيو ٿيمانس. تڏهن وڃي ڪرمن مان ڪاڻ لٿي اٿس، ۽ جنن تنن سندس موڪ ٿي آهي.

گهوٽ گهوڙيءَ تي چڙهيو تہ سندس ڳالهائڻ تي ملھ پيو. اُنکري چاجي ماجي جيڪو چاهي تہ گهوٽ مونسان ڳالهائي، تہ مهرباني سندس، هٿين خالي نہ اچي.

۲۴ سپٽمبر ۱۹۱۴ع
حيدرآباد سنڌ.

لالچند امر ڏنہ مل جڳتياڻي

شاهاڻو شاهه

آخوند گل محمد پنهنجي ديوان گل ۾ چيو آهي
تو منجهان جڳ کي مليو رحمان فيض،
جن ملڪ حيوان ۽ انسان فيض.

*　*　*　*　*　*

لعل ٿيو لاهور لالن تو ڪنان،
مفت ننو محبت منجهان ملتان فيض،
سال ٿيو سرهند تنهنجي صدق ۾،
تو ڏنو تبريز ترڪستان فيض.
ٿئا خراساني تنهنجا خالص خلوص،
علم ۾ انڪان ڍهنو ايران فيض.
چاهه تنهنجي ۾ ٿئا چشتي چڱا،
ياد تنهنجي ۾ لڌو يونان فيض.

تنهن ۾ به

سنڌ کي توکان سرئو سيڪي سخي،
خوب وڻتو ساري هندستان فيض.

ان ڏس ۾ سنڌ سان خاص وڙ ٿيو آهي، ان ۾ تہ ترماتر بہ شڪ ڪونهي. ڳوٺ ڳوٺ ڪو وڃي ڦري ڏسي: سنڌ جي اهڙي ڪنڊ ڪڙڇ رهي ڪانهي، جتي هڪ نہ ٻئي پير يا اولياءَ جو مقبره نہ آهي. وري اُهو مهينو پالهو ڪونهي، جنهن ۾ هڪ نہ ٻئي فقير جي درگاه تي ڏامر ڌوم سان ميلو ٺٺو لڳي. سنڌڙي هونءَ گريبڙي، پر هي جو شرف مليو اٿس، تنهنجي برڪت سان سندس شان سيڻنان سرس آهي، سندس مان مڙنئان مٿي آهي. سونهاري سنڌ جي انهن ساءِ لوڪن نہ رڳو اول درجي جي فقيري ڪمائي آهي، پر شاعريءَ جو دَمرُ بہ هنيو آهي. اسان اوپر وارن جي عقل پٽاندر شعر جي معني ئي چاڙهڻ يا پروڙڻ آهي، ۽شاعر اُهو آهي جنهنکي اها ڏات ڏسن جي ڏاتار پنهنجي گنج ڀرپور مان ڀري ڏني آهي: ۽ هونءَ ئي اسانوٽ شاعر ۽ وليءَ جي وچ ۾ فرق خير ڪو سمجهڻ ۾ ايندو آهي، ڇو جو سندن رهت پهت مان ئي پڌرو آهي تہ ٻئي الهي اسرار ۾ عرق آهن، ۽ ٻنهي کي جهان جي ڳجهي ڳجهارت ڀڃڻ جو اعلي عهدو عطا ٿيل آهي. پوءِ اُهو شاعر ڪهڙو جو سڀ شئي جي معرفت شان الهي ۽ حسن خدائيءَ جو ساکي نہ ٿئي؟
اهو شاعر ڪهڙو جو ماڻهن ۾ ۽ مرن ۾، ندين ۾ ۽ نارن ۾، سمنڊن ۾ ۽ ساگرن ۾، جهنگلن ۾ ۽ ٻيلن

۾، جبلن ۾ ۽ ٽڪرن ۾ ڏٺيءَ جو ڪجھ نہ پروڙي.
سچو شاعر

"مروئان موران پڪٽان والني ہي نہ" تو پلي،

۽ ھو چاٽي ٿو تہ

"ھو ھلا چو ھل سيوئي سندو سڄٽين" پيو ھلي.
ان ڪريني شاعر سياڻو سڀ شئي تي عاشق آھي،
۽ عاشق صادق وانگر ھر شئي جي ھو صفت پيو ڳائي:
پڻ ھو مثل ڪمانگر جي آھي، ۽ ڪمانگر وانگر شين کي
نت زباني رنگ پيو ڏئي.

سندس لاءِ ھر وقت ۾ وروتهن آھي، ۽ سڀ مند
۾ مزج آھي. وسٽن ۽ ويراني، سوڪ ۽ ٻوڏ، سيارو ۽
سانوڻي، سيءَ ۾ ھو سائينءَ سڳوري جو ھٿ پيو پسي،
۽ ھنجي وڏي وڏائيءَ جو وڏو ويچار ڪيو، ھر وقت پيو
ھسي.

ھر ويل، ھر ھنڌ، سندس ھوش جاءِ آھي، ۽ جاڳ
جو بہ ھو بلڪل جبرو آھي: ۽ نہ رڳو جاڳندي ھو چست
آھي، پر ننڊ ۾ بہ ھو قرّت آھي.

مطلب تہ ھو ڪذھن بہ ڪڪ ٿو گذاري ۽ سداءِ
تن تنبورو ڪيو، پنھنجي حال ۾ مست ٿيو، مزي ۾

حياتيءَ جا ڏينهن پيو گهاري. ان ڪري ڪڏهن به ڪنهن اوپر واري شاعر جو شعر پڙهجي، ته هيءَ ڳالهه سداءِ ڌيان ۾ رکڻ گهرجي ته مراد سندس سداءَ اعلي آهي، ۽ شاعر رڳو حق جي نرواري پيو ڪري.

پر هن رسالي ۾، شاهانه شاه جو ان مد نظر تي رڳو مٿاڇرو ويچار ڪرڻو آهي، باقي سندس علمي لياقت ۽ بلند ۽ باريڪ خيالن کي ظاهر ڪرڻ جي جا قابليت آهي، اُنکي سو چڱيءَ ريت جاچي ڏسڻو آهي.

شاه جي ساري رسالي تي
نقطہ چينيءَ جي نظر

هندوستان جي راڳ وديا انوسار مڙيئي ٦ راڳ ۽ ٣٦ راڳڻيون آهن. شاه صاحب جي رسالي ۾ ٻہ ڪجھ سُرن تي اصلوڪن راڳن جا نالا آيا آهن، باقي ٻچيلن تي وري، مضمون ڏسي، پوءِ نا لا وڌا ويا آهن. ۽ ائين چيءِ دهليءَ جي ٻن اُستاد اٽل ۽ چنچل جي صلاح سان ڪيل آهي. اهي ٻہ استاد شاه صاحب جي حضور ۾ رهندا هوا، ۽ ميان غلام شاه ڪلهوڙي جي معرفت سائس واقف ٿيا هوا. چوڻا تہ ٻئي جڏهن ويهي وٽس ڳائيندا وڄائيندا هوا، تڏهن پاڻ هٿن جا نهن نهن تي هٽي پيو تال وڄندو هو، ۽ راڳ جي ٻڌڻ ۾ ڏاڍو محو ٿي ويندو هو. پوءِ درد بہ اُتي تہ خوشي بہ اُتي. سرهو بہ پيو ٿيندو هو، تہ اکين مان ڳوڙها بہ پيو ڳاڙيندو هو.

پر هينئر جيڪو "شاه جو رسالو" هالو چالو آهي، تنهن ۾ نجوني شاه صاحب جو شعر نہ آهي. خصوصا سُر بيراگ ۽ سربسنت بهار، سر هير رانجهو ۽ سر

سينهن ڪيڏارو، سر مارئي ۽ سر ڍول مارئي، سر پورب ۽ سر ڏنا سري، سر ڪاموڏ ۽ سر ڪارايل، اهي ڏهه سر سارائي سندس نه آهن. اِن ۾ ڪجھ جيترا بيت آهن، جي شايد، ڳائڻا ۽ فقير جي وٽس ڳائيندا وڄائيندا هوا، تن جا چيل آهن ۽ شاهه جي رسالي ۾ درج ٿي ويا آهن جو ڪاتبن سنڌو سيڙهو ڪيوني ڪونهي، جيڪو جُيڪو شعر شاهه جي حضوريءَ ۾ ڳاتو ويو آهي- ڇا خود شاهه صاحب جو، ڇا ٻين ڳائڻن جو- سڀ ڪٺو لکندا ويا آهن. پر جي ڪاتبن ڪان ائين ٿي ويو آهي، ته تعليم ڪاته وارنُ به اِن ڏس ۾ سذارو خير ڪو ڪيو آهي. اُنلوئي اٽڪل ٩٠٠ ڪافيون ۽ بيت خود شاهه صاحب جا چيل، جنجو جهڙو آهي مفيد مضمون تهڙي آهي عمدي عبارت، سي سرڪاري رسالي ۾ آندائي نه اٿن.

انهي رسالي جي ٻي هيءَ خامي آهي، جو بيت پنهنجين پنهنجين جايت تي برابر بيٺل نه آهن. هڪڙي سر جا بيت ٻي سر ۾ اچي ويا آهن. ڪن بيتن ۾ ڪي مصرعون اهڙيون به آهن، جنجو قافيو برابر نه آهي، ۽ ڪٿي ڪٿي ته لفظن ۽ مصرعن جون پڙهڻيون بلڪل غلط آهن، جنهنڪري بيت ڪجسا ۽ بلڪل بيتا لاٿي پيا آهن. گهڻن هنڌن يا ته ڪيترا لفظ پيل ني ڪينهن، ۽ مصرعون هلڪيون پيون لڳن، يا ته مصرعون اصل عدم پيدا آهن. ڇڪن جون منجهس ٻاجهون لڳيون پيون آهن، ۽ هيتريون منجهس خاميون آهن، ته به ائين ڪو نه چئبو ته اهو ڇاپي وارو سرڪاري رسالو سنڌين کي ٺٿو وٺي. ٿو ري

عرصي اندرئي جو ٻيو ڀيرو ڇاپي ۾ آيو آهي، تنهن مان
ئي پڌرو آهي تہ سنڌي چاهہ سان پڙهنس ٿا، ۽ هنن اُنکي
واسي ڏوڻي جاري تي رکي نہ ڇڏيو آهي. سبب هي آهي
جو شاهہ صاحب جي شعر ۾ ڪئين خوبيون ۽ خاصتيون
آهن، جن ڪين موهي ڇڏيو آهي.

شعر جي خوبين تي ڪنو ويچار

(١) تہ "شاه" جهوني ٽيڻ جو بنهہ آهي. سندس شعر پڙهہ تہ منجهانئنس نت نئون مزو پيو اَچي. سبب هي آهي جو شاه صاحب جيتوڻيڪ مسلمان آهي، ۽ عربيءَ ۽ فارسيءَ مان چڱو واقف ٿوڏسجي، تہ بہ پنهنجي شعر ۾ گهڻو تڻو نج سَنڌي لفظ ڪتب ٿو آڻي. مثلا "وحدت وجودي" وارو ڳوڙهو خيال تہ جيڪي آهي سو "هڪ" ئي آهي، ۽ ساري پرتـويءَ، نہ ساريءَ جوڙِ ۾ هڪ جوئي جلوو آهي، ڪهڙو نہ سولن ۽ رواجي لفظن ۾ وجهي نروار ٿـو ڪري. جي

ڪوڙين ڪايائون تنهنجون لکين لکہ هزار،
جيُ سيڪنهن جيءَ سين درسن ڏارون ڏار.
سوهي، سو هو، سو اجل، سو الله،
سو پرين، سو پساه، سو ويري، سو واهرو.
گل گل پسي گودڙيا گهڻا نہ پانئيج،
سوئي سڃاڻيج، هي هو آهي هيڪڙو.

۽ جي موادي فارسي ۽ عربي لفظ تصوف جي نرواريءِ لاءِ درج ٿو ڪري، تہ اُهي سنڌي اصطلاحن سان اٿين ٿو ڦهڪائي بهاري، جو چڻ جڙت ٿو جڙي ۽ موتي ٿو پوئي. مثلا هيٺيان بيت آهن، جن ۾ بہ ساڳيو "وحدت وجودي" وارو خيال ٿو اُڀري.

عاشق چئوم اُنکي، م ڪي چئُ معشوق،
خالق چئوم خام تون، م ڪي چئُ مخلوق.

وحد تان ڪثرت ٿي ڪثرت وحدت ڪل،
حق حقيقي هيڪڙو ٻوليءَ ٻيءَ نہ ڀل.

پاڻهين جل جلالہ، پاڻهين جان جمال،
پاڻهين صورت پرين جي، پاڻهين حسن ڪمال،
پاڻهين پير مريد ٿئي، پاڻهين پاڻُ خيال،
سڀ سڃيوئي حال منجهان ئي معلوم ٿئي.

پاڻهين پسي پاڻکي، پاڻهين محبوب،
پاڻهين خلقي خوب، پاڻهين طالب تنجو.

(۲) شاهہ لطيف لفظ ساز بہ واہ جو آهي. شئي ڪي جاچيو ڪريو نالوئي وٺيو پنهنجو ڏئي. مثل سرمارؤيءَ ۾، سِپَ کي ٿو ٻِڍڙي سڏي. ڇي

سپ سمنڊين سپجي ابر آساروس،
ٻاڙو پني نہ ٻپڙي منو منهن لڳوس.

کهڙو نہ پورو نالو آهي!

(۲) اکرن جو تہ اکٿ ڀنڊار آهي. هڪ هڪ لفظ جا ڪيترا تہ ٿاني ٿو ڏئي. اُٿ ئي اُٿ: تنهن لاءِ ڪرهو، چانگو، ليڙو، توڏو، گونرو، ميو، ٻور، بوتو سڀ آڻي ٿو شعر ۾ سوڙها ڪري.

وري تير. تنهن لاءِ بہ سيلو، پيلو، لوري لوه، ڪان، بان ....هليو هلي.

بهادر لاءِ تہ جهڙي تهڙي فهرست ٿو ڏئي. وير، ڪرڀو، مهائي، جنگ، پانو، مانجي، سڌر، ورنه، ڪونٽر، بانڪو، پاونگ، گهوٽ، راوت . . . . جواب لڳا پيا آهن. حساب ئي ڪونهي.

پر ائين نہ سمجهڻ گهرجي تہ هيترا سارا لفظ شاعر ان لاءِ ٿو ڪتب آڻي تہ پنهنجي هوشياري ڏيکاريان، اهڙي ڪوشش هن ڪٿي بہ نہ ڪئي آهي. اڳتي ڏسبو تہ ڪٿن نہ سارو سندس شعر لس ئي لس هليو اچي. ڀانءِ تہ پاڻيءَ جي نهر آهي جا بنا ڪنهن اٽڪ پيئي ٿي وهي. ڇڪ تاڻ منجهس ترما تر بہ نہ آهي. سيا ويڪ جڻ الهام ٿيو اٿس تئن شعر چوندو ويو آهي.

(۴) ڪن عالم علم وارن جو نيڪ رايو آهي، ته شاهه جي شعر ۾ نڪو آهي بحر نڪو آهي وزن، رڳو نالي جو قافيه ۽ رديف آهي. پر سندس بيتن جي بيهڪ ۽ تڪن جي ٺهڪ مان معلوم ٿو ٿئي، ته جي علم عروض جا ارڪان گهٽا منجهس نه آهن، ته به سٺون ساريون ته بلڪل هموزن آهن ئي آهن. وري ڪٿي ڪٿي، ڪنهن بيت جي پهرين يا پوئين مصرع جو اڌيا ڪو پاڱوئي، ڪيترن بيتن ۾ وري جو ٿو اچي، يا ڪٿيڪٿيتڪ جو هڪڙو ئي لفظ ڦيرائي، يا فقط ٻن لفظن جي پاڻ ۾ جاءِ مٽ ڪري، يا هڪڙي لفظ بدران ٻيو لفظ ساڳيءَ ئي معني وارو آڻي، سڄي بيت جو قافيه جو ڦيرائي ٿو ڇڏي، سو ته هيڪاري سندس شعر کي ڪٽي ٿو ڏئي.

مثلا هيٺيان بيت آهن، جن ۾ اچي "منهن موچارن، اندر ڪارن" تي پيو آهي. چي

منهن ته موسي جهڙو عادت ۾ ابليس،
اهڙو خام خبيث ڪڏي ڪوه نه ڇڏئين.
منهن ته موسي جهڙو سيرت شيطاني،
بازي بيراني ڪڏي ڪوه نه ڇڏئين.

سر سراڳ ۾ پڻ اهڙي نموني ر وا بيت جهجهائي آيا آهن. ٻي فصل ۾ "هڪي ٻانهي چٽ ۾، ٻي صاحب سنواري" اِن تي اچي پيو آهي. ڇا ٿو چوي؟

هڪي ٻانهي چت ۾، ٻي صاحب سنواري،
دنگي هن درياه مان هلائي هاڪاري،
ترازو تاري سترڙ سيپيني ڪري.

هڪي ٻانهي چت ۾، ٻي سنواري صاحب،
ڪڏي اونهي ڪن مان اِيُ آڪي جو عجب،
اِيُ سائينءَ جو سبب جِنَن ٻڏا اُڪاري ٻار مان.

هڪي ٻانهي چت ۾، ٻي جا ڪري الله،
پاڻهي وجهي ڪن ۾، پاڻهي اُڪاري اوڙاه،
تنهن واحد ڪي واه! جو سترڙ سيپيئي ڪري.

هڪي ٻانهي چت ۾، ٻي جا الله ڪري،
پاڻهي وجهي ڪن ۾، پاڻهي ڪنڌيءَ ني،
سترڙ سي ڏوئي جي تڙ توائي مڪڙا.

وري هي بيت سر سامونڊيءَ وارا آهن، جن ۾
سامونڊين جي اُسهڻ تي ور لاپ ٿو ڪري. چي

مون اُپي تڙ وٽ پرين پڳ ڇوڙيا،
ڪامون ۾ گهٽ، ناته سڄڻ سباجها گهڻو.

مون اُپي تڙ هيٺ پرين پڳه ڇوڙيا،
ڪا مونهين ۾ ڏيٺ، نا تہ سڄڻ سباجها گهڻو.

مون اُيي تڙ جهل پرين پگهه چوڙيا،
ڪامو نهين ۾ اَل، نا تہ سڄڻ سباجها گهٽو.

مون اُيي تڙ پاس پرين پگهه چوڙيا،
هو الله آهار اوهريا آءُ دم دم دعا ڪندياس،
آه نہ لاهينديا‌س، موٽي ايندا مون گهرين.

اهو رستو اهڙو ﻣﭜﻨﻮ آهي، جو سندس شعر وري وري پڙهہ تہ بہ ماڻهو ڪڪ ني نہ ٿئي. هڪڙا ڳالهہ کي وڌائي ورهيہ ڪندا آهن، تہ ٻڌندڙ کي چڙ پيئي ويندي آهي، پر شاه جي اُپٽار اهڙي آهي، جو منجهائنس پاڻ مزو پيو اچي.

(٥) لنبي چوڙي ڳالهہ کي ٿوري ۾ چِٽائڻ جو بہ اُستاد آهي. سسئيءَ تي يا تہ سڄا سارا ٥ سر ڏينئي ويو آهي، يا تہ ساريءِ ڳالهہ جو مطلب ٻن تڪن ۾ چِٽائي ٿو ڇڏي. ڇي

سر جي تان سور ساماڻي تان سڪ ويا،
اُهي ٻئي پور نماڻيءَ نصيب ٿيا.

گوادر ۾ موڪيءَ نالي هڪ عورت کي گتو هوندو هو، تنهنجي شراب واري مٽ ۾ هڪ لڳا هڪ سپ وجي سري پيو، جنهنجي مائيءَ کي سڌ رهي ڪانہ. گراهڪ جي

وٽس آيا تنکي مائيءَ انهي مٽ مان پٽ پِري پيارِيا. هنن يارن پيالا چاڙهيا، ۽ ڍيري ٿي پنجي رهيا. انهيءَ ڳالهه تي ٻه نه ته ڪجھ جيترا بيت ڏنا اٿس، پر ساريءَ جو سار پڇاڙيءَ منجهه ٻن ٽڪن ۾ آڻي ٿو پورو ڪري ڇڏي

موڪيءَ سندي مٽ ۾ سري سپ پيو،
اِيُ قضا ڪم ڪيو، ڪونهي ڏوهه ڪلال جو.

(٦) شاهه جو شعر سنجيدو ۽ سوادي، سڪ پِريو ۽ سريلو حد گهڻو آهي، ۽ جيتوڻيڪ ڪيترن هنڌن لفظن تي ڏاڍيون تجنيسون ڪيل آهن، ۽ ڏاڍا مزي جهڙا بيت ڏنل آهن، ته ٻه منجهن اندروني مطلب ڏاڍو ڳوڙهو رکيل آهي. سر سهڻيءَ ۾ سهڻيءَ جي واتان ٿو چوارائي

جاهڙ اندر جيءَ ساهڙ ڏني ساهه کي،
ساهڙ ڇڙي نه ساهه جي ساهڙ ساهڙي ريءَ،
ساهڙ ميڙ سميع! ته ساهڙ ڇڙي ساهه جي.

هن بيت ۾ لفظ " ساهڙ" تي ٿو تجنيس ڪري ۽ چوي ٿو ته هي خاڪ مٽيءَ جو پتلو تنهن ۾ جو ساهه آهي، سو سڀ آتما جو پرتاب آهي ۽ آتما کي سرير سان وري ڏٺيءَ پاڻ ڳنڍي ڇڏيو آهي. هاڻ ڏهاڙڪي پاءُ اٽي جو سيڪوئي پيو کائي، ۽ نڪون ساهه ٻه هر ڪو ئي پيو ڪٽي. پر هي منڪ جو هن مرت لوڪ ۾ آيو آهي، تنهنکي هتي ئي ته قبو نه اڏائڻو آهي. سرت نرت، سڌ ٻڌ مليا

اٿس، تہ جاچي ڏسي، جو اصل پاڻ ڇا آهي؟ ۽ هتي ڇالاءِ آيو آهي؟ جڳياسو جڏهن اِن ڪرڙيءَ کي رسي ٿو، تڏهن ڇاڻ ٿي ٿئيس تہ هي ڳالهيون سمجهجن تنهن لاءِ سرير مان خير ڪو ڪارج سڌ ٿيندو، هي آتمائي جو ڪم آهي. پر سندس آتما تي سرير جا آورڻ چڙهيا پيا آهن، ۽ ڀرم ۾ جو پاڻ پنهنجي پٺڪيو آهي، تنهنجو سبب اهو ئي آهي جو ايجا ڪيس پنهنجي سچي پاڻ جي پروڙ نہ پيئي آهي. هاڻ اها پروڙ پويس تنهن لاءِ ڪيس گور پير جي سهائتا جي ڏاڍي گهرج آهي. گوربن هنن ڳالهين ۾ گهر انذار آهي. وهنواري ڳالهين ۾ ئي ٻين جي ڪيتري مدد وٺڻي ٿي پوي؟ هي تہ پرمارٿي پروليون آهن ۽اهي هو ڀيجي سگهندو ئي ڪين، جيستاءِ ڪو ڪامل مرشد ڪيس نہ مليو آهي.شاه صاحب بہ هن بيت جي پهرين ٻن سٽن ۾ اهڙو خيال ٿو آڻي، ۽ٻيچاڙيءَ واري تڪ ۾ سائين سڳوري کي وينتي ٿو ڪري تہ "هي سميع! سڀ حال سڻڻ وارا! تون پنهنجو وڙ ڪر، ۽ اهڙو ڪو هادي رهبر ملاءِ جو منهنجو نيتارو ٿئي."

وري هي سر ڪلياڻ وارو بيت آهي. ڇي
ڪاتي تکي م ٿني، مرمنيائي هوءِ،
مان ورمن توءِ مون پريان جا هٿڙا.
منيائي معنيٰ مُڏي، لڀي. ورمن معنيٰ ترسن، ٿهرن.

مطلب ڇا تہ ڀل تہ ڪاتي مُڏي هجي ۽ تکي نہ وهي. ڇو تہ پوءِ من منهنجو محبوب مونکي پنهنجن

مبارڪ هٿن سان ڪجھ مهل جهلي بيهي. ڪاٿي تڪي هوندي تہ هڪڙوني ڏڪ هٿي سر ڏڙ ڪان ڏار ڪري ڇڏيندم. هوندي مڏي تہ اوس ڪنڌ ڪپڻ لاءِ مونکي ڪنڌ ڪان جهلٽو پوندس. ڪهڙي نہ سهٽي حجت! شعر هنڪي ڇنبو آهي. اينن نہ سمجهڻ ڪپي تہ بيت جا رڳي لفظ سهٽا آهن. صوفي طالب پنهنجي ڪنڌ تي ڪاٿي جا وهائڻ ٿو ڏني، تنهن مان هنڪي فائدو ڪهڙو ٿو رسي؟ سندس من ترشنائون ٻجهي ٿيون وڃن. هاڻ صوفي سڳورا چاهيندا آهن، جو اينن اُمالڪ نہ ٿني، ڏيري ڏيري اُتي ٿيندي وڃي. ڇو جو سياريڪ آهي تہ شيءِ ڪشالي ۾ مٿا ڪٽ سان پڙ پي ٿي، تنهنجو قدر هرگز گهٽو ٿو ٿئي. هن بيت ۾ بہ ساڳيوئي خيال نروار ٿيو آهي.

(٧) ٻيو ٿو ڏني پروليون. لفظن ۾ اُنجي آهيني ڪين. پر سندن ارٿ ڏاڍو اونهو آهي. سرسراڳ ۾ ٿوچوي:

مالڪ منڌ هٿان پيتيءَ ۾ پرزا ٿيو.
سچو تا، سيد چئي، لهي لڪہ سوا،
ٻيڳي پڃاڻا پدمنان پري ٿيو.

وياسي وينجهار هيرو لال ونڏين جي،
تنين سندا پويان سيهي لهن نہ سار،
ڪٿين ڪٽ لهار هالي اُنهن پيٽنين.

۽ سر آبريءَ ۾ سسنيءَ کي ٿو چوي:

ويہ مَ منڌ ڀنڀور ۾، هاڙهي هڏ مَ هل،
ڪوڙي ڪچ م ڪڌهين، سچي ڳالھ م سل،
جانب لي م جل، سور وسارم سسني.

سر آسا ۾ بہ ساڳئي نموني وارا هي بيت ٿو ڏئي.

چي

ترڪ ڪر ترڪ کي وڃڻ ڪنان وڃ،
آهي اي اُهڃ، سڻي سٽائيج تون.

وڃي رس وڃڻ کي، وڃڻ پڻ وڃاءِ،
لوڪان پاڻ لڪاءِ، لڪيان پڻ لڪيج تون.

حد ٿو ڪري سر ماروئي ۾، جتي چوي ٿو:

آءٌ بنديائي بند ۾، ڪ آءٌ پيس بند؟
مون هين لڳو ميهڻو، ڪ مون هين ڪڙو ڪنڌ؟

بس وينو ڪو سلي.

(٨) شاهاڻو شاھ جاچ جو جبرو ۽ ڪمانگر بہ هڪڙو
ئي آهي. زباني رنگ شين کي اُهي وني ٿو ڏئي، ۽ ڪين

لفظن جا ويس أهي ڪري ٿو ڏيکاڙي، جو پڙهندڙ اينئن پيو ڀانئين ته جنسي أها شيءِ منهنجن اکين اڳيان ڇڻي ڏکي بيٺي آهي. مثلا سر سهڻيءَ ۾ سمنڊ جي صورت کهڙي نه پوري پوري ٿو ڇٽي! چي:

دهشت ڏونگر درياهه ۾ جت سٽاڻا سيسار،
بيحد با گو بحر ۾ هيبت ناڪ هزار.

دهشت ڏونگر درياهه ۾ جتي ڪُنن جا ڪڙڪا،
سهي ڪئن سمونڊ جا ماندي دل دڙڪا.

دهشت ڏونگر درياهه ۾ جتي جايون جانارن،
نڪو سنڌو سير جو مپ نه ملاحن،
درندا درياهه ۾ واڪا ڪيو وڙهن،
سڄا پيڙا پار ۾ هليا هيٺ وڃن،
پرزو پيدا نه ٿئي تختو منجهان تن،
ڪو جو قهر ڪن ۾ ويا ڪين ورن.

چوماسو ٿو لڳي تڏهن وڃي ڪو سمنڊ تي لهرن جو رنگ ڏسي. پوءِ پروڙ پويس ته سمنڊ جي صورت چٽڻ ۾ شاعر ڇا نه ڪمال ڪري ڇڪو آهي!

وري سارنگ جي مند ۾ سارنگ سارنگ وسائي جيڪي رنگ ٿو لائي، تنجو سربستو وستار سر سارنگ ۾ ڇا نه بخوبيءَ ٿو ڪري؟ چي:

مند ٿي منڊل وڄيا تاڙي کي تنوار،
هارين هڙ سنباهيا سرها ٿيا سنگهار.

مند ٿي منڊل وڄيا آيو جهڙ جهاتي،
هڪ ارزاڻ ان ٿيو ٻيو مکڻ منجھ ماٽي.

مند ٿي منڊل وڄيا کي اوهيڙن اوک،
چاچڙ ٿي چڻن ۾ مينهون چرن موڪ،
سرهيون ٿيون سنگهاريون پويو پائن طوق،
ميها چيڙ ڦنگيون ٿين سيپيني ٿوڪ.

موٽي مانداڻن جي پري کيائين پيچ،
وڄون وسڻ آيون سارنگ چڙهيو سيج،
تنهن نوريءَ نوازيو ڏيئي ڏوٽا ڏيج،
ٻج ڪٽي پٽ هليا هاري منجهان هيج،
راضي منجهان ريج عالم سڀ آباد ٿيو.

موٽي مانداڻن جي جڙي کيائين جوڙ،
وڄون وسڻ آيون ٻھ ٻھ ٻڌائون ٻوڙ،
انن جا عالم ۾ ڪوڙين ٿيا ڪوڙ،
سارنگ لاٿي سوڙ، سانده سهائو ٿيو.

موتي مانداڻن جي پري ڪيائين پر،
وچون وسڻ آيون ڪوڏان ڪٽي ڪر،
مينهون پاڻ مراديون ٿڏا چرن ٿر،
وڏي اوه آيون پنيءَ لائي ڦر،
ساري اچو سامهيون ڏين ڪير سچر،
ساڻ واندين ور، پريون پرچڻ جون ڪيون.

جنگ تي لڳي. ڪنن ڪوپا ڪلي ڪوڏيا ڪارا ڪند هٿن ۾، اٿل وچيرا هيٺ ڪيو هڪ ٻئي تي اُلٽي ٿا اچن، ڪينن رڻ ڪجي ٿو ۽ راڙو ٿئي ٿو ته ڳجهيون رڻ چانئين ٿيون چڏين، اُنجو سربستو، ستار وري بخوبيءَ سر ڪيڏاري ۾ هنين ٿو آڻي. چي:

جهمنديون اچن جهوليون جهونجهارن جون،
پايو ٻڪ ٻهار جا اُنجون وهون واڪا ڪن،
پٽين پار ڪڍن، رڻ ڳجيو، راڙو ٿيو.

ٻهادر ڳڏيا ٻهادرين ڪڙڳ ڪلول ڪن،
وجهن ڏڙ ڏڙن تي هاڪاريو هٽن،
ڪرن ڪنڌ نچن، رڻ ڳجيو، راڙو ٿيو.

ڪرن ڪنڌ نچن. ترار جو ڏڪ لڳندو، سو اول اوس سسي ٿورو ڏڙ ڪان مٿي ٿيندي ۽ پوءِ ڪرندي. ان مٿي ٿيڻ ۽ پوءِ ڪرڻ کي ٿو شاعر نچڻ ڪوٺي.

پاڪ جنجا پير ڪتّان هيٺ نہ ڪوڙيا،
تنگ ترارن تڇيا ڇٽيو پون ڇڳير،
ڍوند تنهين جا ڍير، ڳجهين ڳري لايا.

ڇپرجنن پهون، تتن رڻ ڳجهين ڇانئيو،
ونڪا ونڪن گڏيا ڊوڙيو ڏين ڊهون،
مهاين وهون نير مهانگو ڪنديون.

نير مهانگو ڪنديون. اينئن آهي تہ ڪنهن شيءِ جو واهپو اوچتوئي اوچتو وڌي ويندو آهي تہ اُنجو اگهہ آڪرو ٿي پوندو آهي. هتي بہ هنن عورتن جا هيترا مڙسارو جو مرندا ۽ عذر ۾ پاڻ نير رنگيل ڪپڙا جو ڪنديون، انڪري نير جو اگهہ چڙهي ويندو، ۽ نير مهانگو وڪامندو.

پکين ڪي ڏسي ٿو سدائين ٿا هيڪاندا رهن. گڏ کائن گڏ پين. گڏ گهمن گڏ گهمن. گڏ سمهن گڏ ڪن. پلڪ هڪ پنگت ڪنان پاسي ٿين تہ ويڳاڻا وتن. ڇاتي ڇڇيو پوين. تڏهن چوي ٿو:

وڳر ڪيو وتن پرت نہ ڇنن پاڻ ۾،
پسو پکيڙن ماڻهنئان ميٺ گهڻو.

وڻ تي تہ واه جو بيت ٿو ڏئي. ڇي ڏسو تہ کهڙو

نہ سدورو آهي،

چاڙپ لڳي، ڇڳا ڇڻن ميوا ۽ ٻور.
ڪهاڙو لڳي، ڪوڪ نہ ڪري توڙي ڪريس چور.
پاڻ جلائي، ڇاون ڪري، نت انهي تي نور.

ان ڪري پاڻکي صلاح ڏني تہ تون بہ:دل ڪر درخت جي دستور،

(۹) تنهن ڏاران شيءِ ڪي جاچي ڪري منجهانئس ڳڻ بہ واہ جوتوڪيدي. پاڻيءَ ۾ ڏسي تہ ڪيترا بدبدا اُٿن تہ گهڻي مهل جالين ئي ڪين. لهرون لڳنن ۽ اُتيئي اڏ ٿيو پون. تنهن تي پاڻ کي سمجهائي تہ تہ سدورا.

جر ۾ ڦوٽو جئن لهرن لڳندي اڏ ٿئي،
تون پڻ آهين تئن، دنيا ۾ ڪو ڏينهڙو.

اُن ڪري،

تانگهي ۾ تاڻي ٻڌ پنهنجو تُرهو،
اونهي ۾ آڻي ڪونہ ڏيندءِ ڪو ٻيو،

سُئي نماڻي وٽ، تنهنکي وري ڏسو ڇا نہ شرف ٿوڏني! ڏسي تہ ويچاري ڪيئن ڪپڙا سبي، خلقون پيئي پهرائي، پر پاڻ اُگهاڙي جي اُگهاڙي تي رهي. تڏهن

ٿو چوي:

پاڇا هيءَ نہ پاڙيان سرتيون سنئيءَ ساڻ،
ڏڪي اُگهاڙن کي ڪين ڏڪيائن پاڻ.

(١٠) وڏي خوبي سندس هيءَ آهي، جو جدا جدا نمونن ۾ جدا جدا ماڻهن جي واتان، عشق الاهيءَ جي باب ۾، ڏاڍا ٿو غضب جا ڏوهيڙا ۽ لوڙائو ڏئي، ۽ اهڙا رڻ اُهي ٿواوري، جن پڙهڻ دل درد ۾ ڀَريو وڃي، ۽ من شاعر جي سوزواري خيال ۾ محو ٿيو وڃي. ڪٿي ڏس تہ سسئي ٿي، لوڪاڻي لڄ لاهي، پنهونءَ پٺيان ڏونگر ٿو ڏوري، ڪٿي ڏس تہ مومل ٿي، راتين جون راتيون راڻي جي اوسيڙي لڳي، اکين کي اوجاڳا ٿو ڏئي. ڪٿي ڏس تہ ماروئي ٿي، عمر جي ڪوٽ ۾ ويهي، ملير ملڪ ۽ ماروئڙا ٿوسنڀاري، ڪٿي ڏس تہ ليلان ٿي، نيٺ مٽيي کي مچ ۾ وجهي، چنيسر ڪاڻ، ڳوڙها ٿو ڳاڙي! ڪٿي ڏس تہ سهڻي ٿي، سياري سيه رات ۾، ساهڙ ڪاتر، ڪاريهر ڪن ٿو تري، ڪٿي ڏس تہ گندري ٿي، سمي ڄام کي حرفت سان هيرائي هٿ ڪري سانئس سهچ ٿو ڪري. ڪٿي ڏس تہ سورٺ ورتي، راڳ تي ريجهي، ڪناريءَ سان ڪنڌ ڪپي ٿوڏئي، ڪٿي ڏس تہ "لوڻي" تي ڪارا اوڍي، مير حسين تي ماتم ٿو مچائي. ڪٿي ڏس تہ ڪاپاتي ٿي، آتڻ ۾ ويهي چاه مان چرخو ٿو چوري، ڪٿي ڏس تہ ڪن ڪٺ ڪاپٽ ڪاپڙي ٿي، طمع کي ترڪ ڪري، ويهي رام ٿو ريجهائي. مطلب تہ

نوان نوان ويس ۽ وَرن ڍڪي، ويهي اندر جو حال تواوري، ۽ روح رهاڻ ڪري، ۽ پلٽون پلٽيندي، لاهوت به لنگهي، وڃي هاهوت کي حد ٽو ڪري، ۽ نيٺ پاڻ سڃاڻي، پرم پد پائي، ايئن
ٽوڃاڻي، ته:

پڙاڏو سو سڏ، ور وائيءَ جو جي لهين،
هٿا اکين ڪڏ، ٻڌڻ ۾ به ٽيا.

پاڻ پردو پاڻ کي سڃي ڪر سنڀال،
وڇان جو وصال، سو تان هنڻ هنجو.

پاڻ پردو پاڻکي طالب سڃ تون،
نڪا هان نه هون پردا سڀ پاسي ٽيا.

جهنگ ڪامي پٽ ٽيو پڳي چوران لڪ،
سيڪڙو ۽ سڪ ٻئي گڏيا پاڻ ۾.

جن وڃايو وجود سي فاني ٽيا في الله ۾،
نه تن قيام، نه قدور، نڪي ڪن سجود،
جيلانهن ٽيا نابود، تيلا نهن رسيا بود کي.

ياد رکڻ گهرجي ته اهو "وحدت وجوديءَ" واروئي خيال آهي، جنهن تي صوفي مت جي پيڙهه ٻڌل آهي، ۽ شاه لطيف شاعر اهو خيال پنهنجي شعر ۾

ڪينن نہ بخوبيءَ نروار تہ ڪري! ڪن ڪي شت اهو خيال نہ بہ آئڙي، ۽ سمجهن جو اجايو خفقان آهي، تہ بہ اُهي صاحب ايترو تہ قبول ڪندا تہ اُن جي نروار ڪرڻ ۾ شاعر علمي لياقت واه جي ڏيکاري آهي.

(١١) پر هي تہ وڏا قصا ۽ ڪهاڻيون ٿيون، شاهاڻو شاه ڳوٺاڻيون ڳالهيون جيڪي سنڌ ۾ مروج آهن، اُنکي بہ شعر ۾ آڻي، سندن معرفت وڏا اونها خيال نروار ڪيو ڪري، پڻ، جيڪي ساڻ سڳڻ، زالون مڙس، جدا جدا وقتن تي ڳنديندا آهن، تنکي بہ پنهنجي شعر ۾ شرف ڏيني ٿو چيڏي. انڪري بہ تہ سندس شعر ناپئند ٿي پيو آهي، ۽ پڙهيل چيا اڻ پڙهيل سڀ ڪي پيو وڻي.

ڳالھ ڪندا آهن تہ انڌن جي هڪ لڱا سڌ ٿي تہ هاٿي ڏسون، تنکي آڻي هڪ مثل هاٿيءَ اڳيان بهارياءُ. پوءِ، هڪڙو هاٿيءَ جي ڪنن کي هٿ لايو پيو چوي تہ "اڙي ادا هاٿي تہ ڪو وجڻي جهڙو ٿو ٿني!" تہ پيو وري رڳو هنجي سونڊ کي هٿ لايو پيو چوي "نہ ڙي نہ هاٿي نانگ جهڙو ٿو ٿني!" وغيره وغيره. شاه لطيف سر آسا ۾ اها ڳوٺاڻي ڳالھ هئن ٿو آڻي.

منھ هاٿيءَ سين مامرو اچي پيو انڌن،
مناڙين هٿن سان، اکنين ڪين پسن،
في الحقيقت فيل کي سڃا سڃاڻن،
سنڌي سردارن، بصيرت بينا ڪري.

۽ ان جي وسيلي خيال هي ٿو پڌرو ڪري ته دنيا جا لوڪ به هنن انڌن جي نيائي آهن، جو هو به ڏٺيءَجي حد پيا ٺهرايائين. هڪڙا چون سچي سائينءَ جي سڌ اسانکي ئي آهي، ٻيا چون ته ٻيا سڀ ڪوڙا، خدا جي خبر اسانکي ئي آهي. وغير وغيره. سچ پچ هن ساري وس جو مالڪ ڪير آهي، تنهنجي سڌ اُنهن کي آهي، جنجون اندر واريون اکيون کليل آهن، ۽ جي پرمارٿ ۾ پورا آهن. پڇاڙيءَ واريءَ تڪ ۾ هي اشارو پڻ ٿوڪري، ته ان اندر وارين اکين ۾ سوجهرو تڏهن ٿو پوي. جڏهن ڪامل مرشد مهر جو هٿ ٿوڏري.

ٻي هيءَ ڳالهه ڳوٺاڻا ڪٿندا آهن ته هڪ لڳا سانوڻيءَ ۾ پاڻي جا بحر ٿتي پيا، ۽ جهر جهنگ پاڻي پاڻي ٿي پيو. تنهن تي ڪِچ جيترين مڇين پنهنجا جهونا ماڳ ڇڏي اچي هڪ نئي تلاءَ ديرو ڄمايو. نئيءَ شيءِ مان سيپاريڪ گهڻو مزو ايندو آهي. هيڪاري اُها شيءِ هيڪاندي هٿ اچي ويندي آهي، ته پنج ئي گيهه ۾، ڇڻ ساڄي لڳي آهي. هنن مڇين کي به هيڪاندو تلاءُ ملي ويو، تن ڏاڍا پڻي منجهنس چوچ ڪيا ۽ مزي ۾ ڏينهن گذاريا.

پر مند ڦري ته تلاءَ مان پاڻي سڪندو ويو. اتي مڇين اکيون پٽيون ۽ صلاح ڪئي ته موٽي ماڳ هلجي ۽ وڃي اصلوڪو وطن وسائجي. پر هڪڙي منجهن هئي، جا

مڇي مڇي ڳوه ٿي پيئي هئي، سا چوي "آءٌ ڪا هي تلاءُ ڇڏيان." گهٽوئي سمجهايائونس ڪيائونس پر هنڪي هوانڌ، چوي "انهيءَ ترئي تيل ئي نه پوي جو آءٌ اوهان ساڻ هلان،" آخر ته ڪم اهڙو ٿيو جو تلاءَ جو پاڻي سمورو سڪي ويو، ۽ هن هٺيليءَ جو ڏاڍو برو حال ٿيو. شاه صاحب اها ڳالهه سر ڏهر ۾ هيئن ٿو آڻي.

متو آهين مڇ ٿلهو ٿو ٿوناهٽين،
جا تو ڏٺي اڄ تنهن پاڻيءَ پنا ڏينهڙا.

جان واهڙ ۾ وه تان تون نه موٽيو،
ڪائي ۾ ڪوه ڪرئين پوءِ موٽڻ جو پهه؟
سر مٿي تون سهه مهميزون ملاحن جون.

جان جر هنڙو جال تان تون مڇ نه موٽيو،
پونيئي اڄ ڪ ڪالهه سانيويون سانگن جون.

جان جر هنڙو سير تان تون مڇ نه موٽيو،
آڏا اڏيئي ڪير، گهٽ به جهليئي گهاتئين.

۽ اِن جي وسيلي طالب کي هيءَ ٿو چيتاءُ ڪري ته جڏهن وجهه هوءِ مايا جي مهراڻ مان ٻاهر نڪرڻ جو تڏهن ڪيئي تنگاماڻي، هاڻ جڏهن راهون رد ٿي ويون اٿيئي، ۽ چار ۾ چوڙ ڪنيو ڦاسي ويو آهين، تڏهن ٿو پهه ڪرين ته ٻاهر نڪران. اجايو ٿو پاڻي ولوڙين. ويٺو

هٿ هڻ ۽ ڪرم پٽ.

جاجر جاتون نہ ڏني، ڏايا نہ موهي،
سڏون ڪوه ڪري، سا پنهنجي ڪانڌ جون.

هن بيت ۾ وري هڪ سونڻ جو اشارو ٿو ڪري جو هندو عورتون ڪنديندون آهن. گهر وارا سندن ٻاهر هوندا آهن ۽ وڻائن چڻي چپاتي نہ ايندي اٿن تہ ويچاريون اٽي جا ڏيا ٻاري وجي درياه تي تاريندون آهن. پوءِ جي ڏيا واٽ تي وساڻا نہ، ۽ سلامت وڃي پار پهتا تہ سمجهنديون جو گهوٽ اسانجا چڱا ڀلا آهن ۽ ترت اچڻ وارا آهن. نہ تہ سؤڻ ئي ابتو ٿيو.

سو شاه صاحب چوي ٿو تہ جيڪا عورت درياه تي پيرو نہ ٿي ڪري، ۽ ڏيا موهي اُتي نہ ٿي تاري، سا وري ڪانڌلاءِ سچي سڏڪوه ٿي ڪري. مراد بيت جي هيءَ آهي تہ جي ڪنهن ڪان پرينءَ لاءِ پاڻ پتوڙيو نہ ٿو ٿئي تہ پرينءَ جي پچار وري چالاءِ ٿو ڪري. اهڙي سچي عاشق کي ڪپي تہ نينهن جو نانءُ نہ ڪنهي.

(١٢) سندس شعر ۾ اهڙو ڪوجادو آهي، جو پڙهندڙ جدا جدا اکرن جو ارٿ سمجهي نہ سمجهي، تہ بہ ڪيترن هنڌن جوهر سارين سٽن جو تہ هرگز جهٽيو وٺي، ۽ شاعر جو خيال سندس هنيانو ۾ گهڙيو وڃي. نہ تہ بہ پڙهڻ ۽ ٻڌڻ مان ڪيس نهايت مزو تہ پيو اچيئي

اچي. سر آسا ۾ اهڙا بيت جهجها آهن، ڇا ٿو چئي؟

اک اُلٽي ڏار، وانءُ اُلٽو عام سين،
جي لهوارو لوڪ وهي، تون اوچو وه اوپار،
منجهان نوچ نهار، پُرُ پٽيرو پرينءُ ڏي.

سرمو سياهيءَ جو رنن کي رهاءِ،
ڪاني ڪارائي جي مڙس ٿي مَ پاءِ،
اکين ۾ اتڪاءِ لالائي لالن جي.

سرمو سفيديءَ جو جڏهن وڌو جن،
تڏهن ڏٺي تن اجائي عالم ۾.

(۱۳) ميناج ۽ رس، شعر سندس ۾، وري اهڙوآهي، ۽ عبارت اُن جي اهڙي سني ۽ گهري آهي، جو ننڍو وڏو اُتس اکن ڇڪن آهي. اهڙو ڪو سندس شعر سنڌين کي ڇلي وڌو آهي، جو گهڻا پيرا ڏٺو ويو آهي ته ڪافي ڪري ڪنهن ٻئي ڪامل فقير جي چيل هوندي آهي، ته به ڪائن، ڳائڻ مهل، ڇپاڙيءَ واريءَ تڪ ۾، از خود "اديون عبداللطيف چئي، لالون لال لطيف چئي"، نکري ويندو آهي.

(۱۴) خيال سندس ڳوڙهو ۽ زور ڀريو آهي. اُن ڪري ڪيترا ڪيس "سنڌ جو حافظ" ڪري ڪوٺيندا آهن. بيشڪ اُءُ ان لقب جو لائق آهي، ۽ چنجي ته ڪن

صورتن ۾ حافظ کان بہ گوءِ کٽي ويو آهي، تہ بہ جڳائي. ڪٿن جو حافظ جي شعر ۾ ظاهري خوشي ۽ طبع جي هلڪائي بلڪل گهٽي آهي، ۽ عشق جا خيال جيڪي شاعر نروار ڪيا آهن، تن ۾ ليڪو لنگهي ويو آهي، جنهن ڪري آدمي اشراف، "اخلاق جي عشق ۾ سرگردان صاحب" پڙهنس تہ ائين پيا ڀائين، جو شاعر ڪو وڏو شرابي ۽ پڪو رند آهي. پر شاه صاحب جو شعر اهڙو سنجيدو ۽ ڏيان وارو آهي، جو ڀلا ملو ڀلا قاضي پڙهنس، تہ جي اڻ پڇو نہ، تہ بہ گهٽو تٽو تہ اوس سمجهن جو شاعر وڏو الله والو اشراف آدمي آهي. حافظ اُرسطوءَ وانگر يڪدم وينو اهڙيون ڇوه واريون ڳالهيون ٻڌائي، جو عشق جي باه اُمالڪ وچڙيو وڃي. ۽ پڙهندڙ جو مغز تپيو وڃي. پر لاکيٽو لطيف سقراط وانگر، ڏيرج ۽سانه ستيءَ سان ور وڪڙ ڏيئي، مٺن ۽ سهٽن مضمونن ۾، وڏيڪ سوال جواب ڪري، دل کي پرڀائي، آخر اهڙي اٽڪل سان اچيو پنهنجي ڳالھ تي بهاري، جو هنيانوَ کي ڇڪيو وٺي. سر آسا ۾ هڪ هنڌ ٿو چوي "اچرج تہ ڏسو. هن سنسار جي ساگر ۾ اُجلائي بہ مون کي پاڻ وڏو اٿس، وري چويم بہ پاڻ پيو تہ پلؤ متان پسائيندو آهين."

مونکي مون پرين ٻڌي وڏو ٻار ۾،
اُيا ائين چون، مچڻ پاند پسائين.

ڀلا هي بہ ڪو نمونو آهي؟ پاڻيءَ اونهي ۾ بيٺو

رهبو، ۽ پلو نہ پسندو؟ سو سالڪ ڪمائيءَ واري صاحب
ڪي ٿو وينتي ڪري تہ تون ڪو پنڌ پيچرو ڏس، ۽ تون
ڪو ڏس ڪر ڏي.

پيو جو پاتار سو ڪئن پسڻ ڪان پالهو رهي؟
سالڪ مون سيڪار ڪو پهه انهي پاند جو.

پوءِ، اُتيئي، اُن جي جواب ۾ وٺي ٿو هينيان بيت
ڏئي. چي:

ڪر طريقت تڪيو، شريعت سڃاڻ،
هنئون حقيقت هيرئون، ماڳ معرفت ڄاڻ،
هو ثابوتيءَ ساڻ نہ پسڻان پالهو رهين.

ڪوڙي ڪج م ڪڏيهين ڦڪي ڀائنج ڦانگ،
ساري سناسن جئن لائق رکج لانگ،
تہ چارئي چنيءَ پاند، او سا ڳنهي اُڪرين.

سندس شعر جي سنجيدگيءَ ۽ سپڪائيءَ جي
ڪيتري ساراه ڪجي! سود مند ۽ سريلو وري ڪهڙو
آهي! سر ڪيڏاري ۾ هڪ هنڌ سوره ڪي ٿو چوي:

سوره مرين سوپ ڪي تہ دل جا وهم وسار،
ڪڻ ڀالا، وڙهه ڀاڪرين، آڏي ڀال م ڀار،
مٿان تيغ ترار مر تہ متارو ٿئين.

ڪوئنر ڪلي جا ڪوڏيا جانڪي تائين جي،
مٿان اڙن اُسري رڪ پيالو پي،
ڳاھ ڳجھن جو ٿي، ويني جن ورھيہ ٿيا.

ڪانڌ ڪلاڙين ڪپڙين وَرَ ناھيو آءُ،
جت سانگين جي سٽ وھي اُت وکہ وڌندي پاءِ.
تان تان پوم لاھ جان جان نوڏين نہ چڙھين.

سندس خيال جي بلندي بہ ڇا نہ آھي!

(١٥) ھرڪو ناليرو شاعر پنھنجي زماني جو تواريخ نويس ۽ پھلوان پرست ۽ محب وطن پڻ ٿي رھيو آھي. ۽ شاھانہ شاھ جي خاص خوبي ھيءَ بہ آھي، جو ھو ان ڳالھين ۾ بہ پوئون ڪين پيو آھي. سر پرڀاتي، سر بلاول ۽ سر ڏھر، ٽيني سر سارائي، اُن سمي جي سورمن جي سورمائيءَ ۽ سردارن جي سخا جي صفت ڳائڻ ۾ صرف ٿو ڪري، ۽ سر سارنگ، سر مارئي ۽ سر ڪاھوڙي، ان ٽن ۾ وري اول درجي جي حب وطني ٿوڏيکاري.

سپڙ، تن ڏينھين، ھڪڙو سخي سردار ۽ لس ٻيلي جو حاڪم ٿي گذريو آھي. سر پرڀاتيءَ ۾ اُنکي ساراھي آسمان سان ڪٽي ٿو لائي. ڇي

تون سپڙ، آءٌ سيڪڙو، تون صاحب، آءٌ سگ،
پيچي تنھنجو پگ ڪلھي پاتم ڪينرو.

تون سپڙ، آءُ سيکڙو، تون ڏاتار آءُ ڏڏ،
سٽي تنهنجو سڏ ڪلهي پاتم ڪينرو.

تون سپڙ، آءُ سيکڙو، تون ڏاتار آءُ ڏڏ
سٽي تنهنجو سڏ ڪلهي پاتم ڪينرو.

تون سپڙ، آءُ سيکڙو، تون ڏاتار، آءُ ڏوه،
تون پارس، آءُ لوه، جي سيڄين تہ سون ٿيان.

ڏارتار تہ تون ڀيا مڙيئي مڱڻا.
مينهن منڊائتا وسڻا سدا وسين تون،
جي گهر اچين مون تہ ميريائي مان لهان.

انهي سپڙ سخيءَ جي قبر لس ٻيلي جي پسگردائيءَ ۾ اوله تي آهي، ۽ هينئر خاص زيارت جو مڪان آهي.

سنڌ ۾ ٻيو بہ هڪ ناليرو سردار ٿي گذريو آهي، جنهنجو نالو جکرو آهي ۽ ذات جو سمو آهي. سُر بلاول ۾ وري اُن جکري جو جس ٿو ڳائي. چي:

جکرو جوڙي پاڻ ڏٺيءَ پيدا ڪيو،
ڪيهر جيئن ڪر ڪٽيو مچون مل موڙي،
سمنڊ جيئن سير ڪيو ٿو ٻار جيئن ٻوڙي،
گهوٽ چڙهيو گهوڙي پيچين لائيا پيچرا.

جڪرو جس ڪرو ھيا سپ انيرا،
جيايئن جڙيو جڪرو تيايئن نہ ھيا،
مٿي ان ماڳا اصل ھئي ايتري.

انڪريئي،

ڏٺي جادم جڪري چت نہ ھنيا چڙھن،
تہ ڪي ڪوہ ڪڇن، جي سر ليپي سيرو.

پيلا سر تلاءُ. سيرو تارا تار لڏو تہ پوءِ ڪنهنڪي پيئي آھي جو ويٺو ڪوہ ڪٽندو. تنن ٿي جادم جڪرو ويٺو آھي تہ ھيا سور وير ياد پون چو ٿا؟ چت ئي ڪين چڙھندا.

آءُ تہ

جڪري جھو جوان ڏسان ڪونہ ڏيھن ۾،
مھڙ مڙني مرسلين سرس سندس شان.

۽

جيھس ڪونہ جھان ۾ سنڌ صورت ھند ھاڻ
پاٿوندر پاڻ حال پسي پال ڪري.

عجب تہ اھو آھي، جو

ڏمريو تہ ڏٺي پرچي تہ پاٽ يري.

پرچي تہ پاٽ پري. پاٽ معنيٰ پينار.
پرچي تہ اُنکي پري، اها ڳالھ وسھڻ آسان آھي.
پر ھو جو چوي ٿو تہ "ڏمريو تہ ڏئي" سو ڪيئن؟

وڏڙن کان ٻڌبو آھي مير صاحبن جي مرضي ٿيندي ھئي تہ ھرو ڀرو ڪنھن پنھنجي رياست جي ڪامورن کي ورسايون تہ ٿوريءَ گھٽيءَ ڳالھ تان وٺي اول اُتس ڏمريا ھوا، پوءِ وري اُتيني اُنکي پرچائي ڪٽي ڪيس سروپاءِ ڍڪائيندا ھوا، ۽ شاھي خزاني مان انعامون ڏياري اڏي ڇڏيندا ھوا.

شاه صاحب چوي ٿو تہ جڪرو بہ اھڙو سخا جو صاحب آھي.

ڏمريو تہ ڏئي پرچي تہ پاٽ پري،
جنگ جڪري کي ٻني چڱيون چت ۾.

اُنکري

ڪوه نہ جھارئين جڪرو جنھن ڏيھ ڍيا ڏيئي؟
ڏس تہ

جي لڏيا ٿي لينگھن ۾ شالن ۾ سيني،
سمي سيپني طاماعو تار ڪيا.

پوءِ اهڙو جو جکرو آهي، تنهن کي ٿو دعائون
ڪري.

جکرا تون جيئين! تنهنجو ڪنين مدو نہ سٽان،
اکين ۽ هينئن ٻنهي ٺاري تنهنجي.

جکرا جيئن شال! تنهنجو ڪنين مدو نہ سٽان،
جيئن تو اڇي ڪاله نالائق نوازيا.

۽ ٻڌائيس ٿو تہ تنهنجي وڏي خوبي کهڙي آهي
جو:

گهٽا گهوڙي چاڙهئين مسافر مسيت،
پڇين ڪانہ وڏيت جي آياسي اکهيا

اُنکري،

پاندپ سين نہ پاڙيان سوين ٻيا سردار،
آهي مثل مينهن جي سخي تنهنجي سار،
حاتم هڙده هزار جهڙ تنهنجي جهپيا.

جهڙ تنهنجي جهپيا هزارين حاتم،
ڪوجهن سندا ڪم ڪاملن ري ڪير ڪري!

ظاهري ساراه سپڙ ۽ جکري سردارن جي ٿو

ڪري، پر باطني مدح مڙيائي پنهنجي پير مرشد جي ٽوڪائي.

حب وطني، تنهن تي ته سرمارونيءَ ۾ پلئجي ٽوپوي. چي:

الله ائن مَ هوءِ جئن آءٌ مران بند ۾،
جسو زنجيرن ۾ راتو ڏينهان روءِ،
پهرين وڃان لوءِ، پوءِ مر پچنم ڏينهڙا.

واجهائي وطن کي ساري ساه ڏيان،
هي سر سالئيه سامهون منهنجو نج ميان،
مقاميائي مارئين وڃي تر ٽيان،
ميائي جيان جي وڃي مڙه ملير ۾.

واجهائي وطن کي آءٌ جي هت مياس
گور منهنجي سومرا ڪج پنوهارن پاس،
* * * * *
ميائي جياس جي وڃي مڙه ملير ۾.

سنڌ ۾ بيا به ناليرا صوفي شاعر ٿي گذريا آهن. جهڙوڪ سامي ۽ دلپت، سچل ۽ روحل، بيڪس ۽ بيدل. عنايت ۽ گل وغيره وغيره، ۽ ڏاڍو سک پريو ۽ سود مند، سوادي ۽ سپڪ شعر چيو اٿن، پر اسانجي شاهانه شاه سان سندن جاءِ نه آهي. حقيقت جي واٽ ۾ سين

جي حد ڪري هيڪڙي هوندي، پر شاعرانه قابليت ۽ علمي لياقت ۾، ساڻس ڪنهنجي نہ هلندي. بيشڪ ٻين سالڪن بہ پلئون پلئون آهن، ۽ واه جي روح رهاڻ ڪئي آهي، پر شاهانہ شاه منجهن منهن موڪ آهي، ۽ سندن مجلس جو مور آهي.

مولانا رومي جي مثنويءَ بابت چيل آهي.
مثنوي المعنوي المولوي
هست قرآن در زبان پهلوي

ساڳي هام شاه لطيف پنهنجي شعر نسبت هيننن آهي. چي:

جي تون بيت ڀانئين سي آيتون آهين،
نيومن لائين پريان سندي پار ڏي.

چنجي تہ

شاه صاحب جو رسالو ٻنڌجي
آه گيتا منجه ٻوليءَ سنڌ جي.

بہ جاءِ دارد، نہ ڪين جڳائي.

هو بہ هو خوبين ۽ خاصيتن جي جاچ

سُر ڪلياڻ ۽ سر جمن ڪلياڻ، سر ڪنڀات ۽ سر رپ، سر آسا سربروو سنڌي ۽ سر پرڀاتي ۽ سر ڪاهوڙي، ان انهن سرن جي خاص خوبي ايءَ آهي، جومنجهن شاعر پريم جي پرتاب ۽ عشق جي عمل جو زبردست ذڪر ذاتي ٿو ڪري، ۽ اهي ڪٽي ٿوپلٽون پلٽي جو وس ڪري ٿو چڪي. بي نظير بيانا ۽ عمدا استئاره ڏيني، هيڪانديون هڪ ڪريون ۽ رنگين رويڪ ٻڌي، اُهي وٺيو ٿو لاتيون لنوي، جو پڙهڻ ئي سان پتو پالي ٿيو وڃي، ۽ هيڪاري جي حقيقي معنيٰ اچي وڃي تہ دل اتي اُڏاميو وڃي

جتي عرش نہ اُپ ڪو ذرو ناهہ زمين،
نڪي تارا ڪتيون نڪي جسم جنين.

سر ڪلياڻ ۾ صوفي سونهاري ڪي عاشق بنائي، ۽ سندس اندر ۾ جا سڪ جي چڪ ٿي ٿئي، تنهنکي سوريءَ جي صورت ڏيني، ڪيس هنن ٿو چوي تہ:

سوري سڌ ڪري اُيي عاشقن کي،
جي اٿيني سڌ سڪڻ ۾ ته ڪڻ نه پيرپري،
سسي ڏار ڏري، پڇج پوءِ پريتڻو.

چو ته:

اصل عاشق پانهنجي سسي نه سانديين،
لاهيو سر، لطيف چئي، ساه سلهاڙيو ڏين،
ڪلهنئون ڪاٽين، پڇن پوءِ پريتڻو.

۽

اصل عاشقن جو سر نه سانڍڻ ڪم،
سوَ سسنئان اڳرو سندو دوسان دم،
هي هڏ و ۽ چم پڪ پريان جي نه پڙي.

پيو به

سوري آه سينگار اصل عاشقن جو،
مڙڻ، موٽڻ، ميهڻو ٿي نطاري نروار،
ڪسڻ جو قرار اصل عاشقن کي.

۽

سوري سينگاري اصل عاشقن کي
لُڏيا ڪين، لطيف چئي، ٿيا نيزي نطاري.

سو، پڇي ٿو ته سڌ اٿو ته:

سوريءَ مٿي سيڻ کهڙي ليکي سنرا

آهن؟ يعني سوريءَ تي چڙهي، اسان جا صوفي سيڻ خوش پيا ٿا گذارين ڇو ليکي کهڙي؟ ٻي مصرع ۾ تنهن جو جواب ڏئي. چي:

جي لهه لڳا نيڻ تہ سوريائي سيج ٿي.

يعني اهو سڀ پريم جو پرتاب ۽ عشق جو عمل آهي. عاشقن جون اکيون عشق الاهيءَ ۾ اٽڪيون تہ سندن لاءِ اُها سوري سيج آهي.

سوريءَ مٿي سيڻ کهڙي ليکي سنرا؟
جي لهه لڳا نيڻ تہ سوريائي سيج ٿي.

۽

سوريءَ چڙهڻ، سيج پسڻ، اِي ڪم عاشقن،
پاهون ڪين پسن، سائو هلن سامهان.

وري عشق مان جيڪو آنند ٿو اچي، تنهن کي صورت ٿو ڏئي شراب جي، ۽ مرشد کي ٿو بنائي ڪلال يعني گتيوال، ۽ صوفيءَ عاشق کي چئي:

جي اٿيني سڌ سرڪ ۾ تہ وڃ ڪلال کي هٽ،

۽

لاهي رڪ، لطيف چئي، مٿو ماٽي مٽ.

جو تہ

نالي ناهه ڪڪوه کي ملهه مهانگو مند،
تڏهن؟

هي تنهين جو هنڌ، مٿن پاس مرن جي.

سو

سِرُ ڏيئي سٽ جوڙ ڪنهن پرڪالن سين،
ڪاتي ڪرٽ ڪپار ۾ خنجر آڻي ڪوڙ،
مرڻان منهن مَ موڙ، وڃي ٿي وڏ لهي.

پوءِ من ترشنائن ميٽڻ، ۽ پرم آنند جي پراپتيءَ لاءِ، پرينءَ يعني مرشد جي پاران، عاشق يعني صوفي طالب تي جي آفتون اچي ٿين ڪڙڪن، تنکي ٿوصورت ڏئي ڪاتيءَ جي، ۽ عاشق کي چئي ته چي ڙي ميان عشق ڪمائڻ سکيو آهين، ته انهيءَ ڪاتيءَ پئي ڪنجهه نه. اهي مصيبتون منيون ڪري پيو پوڳ، ۽ ماڻهن سان به ان جو بيان بنهه نه ڪر. چي:

جي تون سکڻ سکيو ته ڪاتيءَ پئي ۾ ڪنجهه
سپيريان جي سور جو ماڻهن ڏجي نه منجهه،
اندر اِيُ اهنج سانديج سڪائون ڪري.

سچي عشق جو ليڇڻ آهي به اهو. پيو به

سجڻ سنيون ڪن، لوڪان ليکي ونگيون،

رکو ڇا؟

سندي سپرين پر پروڙڻ ڏاکڙو.
پريان سندي پار جي مڙيئي مٺائي،
ڪانهي ڪڙائي چکين جي چيت ڪري.

سر ڪلياڻ جي فصل ۲ ۾ اچي ٿو ڦڙڀاٽين کي ونئي. جي اهڙا،

سڌڙيا شراب جون ڪه پچارون ڪن،

پيلا

جه ڪات ڪلان ڪڍيا ته موٺيو پوءِ وڃن،

هي ته

پڪون سي پين سِرَ جن جا سٿ ۾.

يعني ته عشق عاشق اُهيئي ڪمائين، جي سر جو سانگو بنهه نه ڪن. ٻين جي هتي جاءِ نه آهي. اُن ڪري ئي سر آبريءَ ۾ سسئيءَ جي واتان ٿو چوارائي:

سڪن واري سڌ متان ڪا منڌ ڪري،
اندر جنهين اڌ هوت تنهين جي هنج ۾.

۽ سر ڪلياڻ ۾ ٻڌائي ٿو ته عاشقن جي وصف ڪهڙي آهي جو:

عاشق زهرپياڪ وهه ڏسيو وهسن گهڻو،
ڪڙي ۽ قاتل جا هميشه هيراڪ،
لڳين لنؤ، لطيف چئي، فنا ڪيا فراق،
توڙي چڪنن چاڪ ته به آه نه سلن عام ڪي.

۽ اُن ڪري ئي سر جمن ڪلياڻ ۾ معشوق کي منٿ تو ڪري ته

هڻ حبيب هٿ ڪٽي، ٽيڪ مَ، تورو لاءِ،
پرين تنهنجي گهاءِ جي مران ته مان لهان.

هڻ حبيب هٿ ڪٽي بانڪا لهي ٻاڻ،
ماڳهين مون منهن ٽئي، جهوليءَ وجهان پاڻ،
ان پر ساجن ساڻ، مان مقابلو مون ٽئي.

چي تون ٻيل مونکي ڏک هڻ ته مون لاءِ ته ڪو بهانو ته بنجي اچي، ۽ آءٌ پاڻ ڪٽي تنهنجي جهوليءَ ۾ ته وجهان.

۽

هٽين جي حبيب محبتي ميا ڪري،
پڇان ڪين طبيب، هوند گهائن سين پيئي گهاريان.

پڻ، انڪري ئي ٽو چئي ته

ويچارا واڍوڙ سدا شاڪر سورسين.
تائين مٽي توڙ، اوري ڪن نه آسرو.

واڍوڙ معنيٰ وڍيل يعني عاشق. توڙ معنيٰ پڇاڙي. شيءِ کي پڇاڙيون سدائين ٻه ٿينديون آهن. هڪڙي پڇاڙي اُها جتان شيءِ شروع ٿئي، ٻي اُها جتي شيءِ پوري ٿئي. هاڻ، عاشق جيڪي آهن سي توڙ ڏي ڪيئن ٿا تاڙين؟ مطلب هي ته جيڪو سڀ شيءِ جي پڇاڙي آهي، يعني ته جنهن مان سڀ شيون اُپجن ٿيون ۽ وري جنهن ۾ اُهي سڀ وڃي سمائجن ٿيون، تنهن ڏي ٿا تاڙين. سڀ سگهارو سگورو سائين. جنهن جو جوڙ نڪو جيس آهي. سو، ويچارا واڍوڙ يعني ڏٺيءَ جا ڳولائو سدائين شاڪر سورسين آهن،۽ ڏٺيءَ تي ئي پيا ياڙي وهن، ۽ جيڪي اوري آهي جهڙوڪ دنيا دولت وغيره وغيره. تنهن تي آسرو پنيءَ نٿا رکن.

ويچارا واڍوڙ سدا شاڪر سورسين،
تاڙين مٿي توڙ، اوري ڪن نه آسرو.

پر جيڪي اهي اهنج اندر سڪائون ڪري نٿا سانديين، ۽ پيا جهڄن وجهلن، ۽ آئي وئي سان ڳجهاندر ڳرهين. تن نانءِ ٿو چئي ته

آيل ان نه وسهان هنجون جي هارين،
آڏيو آب اکين ۾ ڏيه کي ڏيکارين،
سڄڻ جي سارين سي رون نه چون ڪي.

سر جمن ڪلياڻ ۾ ئي عشق کي صورت ٿو ڏئي

باه جي. ۽ چني ٿو ته اِن آڳ ۾ جي

كاڻا تن كٽيو، اُجهاڻن اونداه،
جن اندر ٻري باه سُڌ سيڪا ان كي.

يعني ته جن پريتم سان پريت جوڙي، تن ئي كيس پاتو، ۽ تن ئي هيءَ بازي كٽي، ۽ سنسار جي ڳجهي ڳجهارت سلي. باقي جي اُجهاڻا ۽ وساڻا پيا آهن، ۽ ٿڌا ٺكر ٿيا ويٺا آهن، تن لاءِ ته اونده آهي. ۽ ٻڌائي ٿو ته اهڙي آگ جو

مچ منجههين آه،

رڳو

ٻهر ٻاف نه نكري.

يعني ته انهي محبت جو مچ سيني جي اندر سياويك ٻري پيو، رڳو ٻاهران ان جي سڌ نه ٿي پوي. ٿاندا جنن ركه سان ڍكيا پيا هوندا آهن ۽ ڏسڻ ۾ ئي نه ايندا آهن، هن سان ٻه اهائي كار آهي. پر جيئن ٿاندن كي چوريو آهي يا وجڻي جي تنوار كبي آهي ته وري سندن شعاع ٿيندو آهي، تيئن ئي تون ان محبت جي مچ كي دكاءِ ته پنيٺ ٻري، چو ته قاعدو آهي ته

كامندن خبر پوي

يعني ته جي ان محبت جي مچ ۾ آنجي اگار ٿا ٿين سيني پريتم كي ٿا پائين.

مڇ منجهھين آهه ٻھر ٻاف نه نڪري،
چور ته لڳي چاءِ، ڪامندن خبر پوي.

پوءِ ٽو عاشق جو ڏيان پتنگن ڏي ڇڪائي. ڇي ڏس! ڪيئن نه اهي عاشق سونهارا سر سنباهيو اڳ ۾ ڏوڪيو پون، ۽ لهس ٻني لچڪن ڪين، اٿلو مڇ لاءِ واڙيءَ ڦل جيئن وهسي، منجهنس جلي سڙي رک ٿي وڃن.

پتنگن پهه ڪيو مڙيا مٿي مچ،
پسي لهس نه لچڪيا، سڙيا مٿي سچ،
سندا ڳچين ڳچ ويچارن وڃائيا.

چڙهيو چڪاسين چاءِ اڳ ٻرنديءَ آئيا،
وهسن واڙيءِ ڦل جنن محبتي مچ لاءِ.

* * * * *

سو، تون به

پتنگ چيائين پاڻکي ته پسي مچ مَ موٽ،
سهائيءَ سپرين جي گهڙ ته ٿئين گهوٽ.

* * * * *

وري "اڳ" ۽ "پچڻ" لفظن تي ٽو مزا ڪري.

ڇي:

پتنگ چايئن پاڻکي ته اچي اڳ اُجهاءِ،
پچڻ گهٽا پچائيا تون پچڻ کي به پچاءِ.

ماڻهو ڪو به ڪم هٿ ۾ ڪٽندو آهي ته اوائل ۾ ڏاڍي اُڻ تڻ ۽ بي آرامي پيو معلوم ڪندو آهي. پڙهڻ ۾ پڙهڻ: شروع ڪبو، ۽ ڪٿي منجهائنس مزو به پيو ايندو، ته به پاڻکي بي آرام پيو پائنبو. پر جا نئي ماڻهو پاڻکي پڙهڻ تي هيرائي ڇڏيو ته پوءِ بي آرامي هلي ويندي، ۽ پڙهڻ مان نهايت مزو پيو ايندو. هاڻ، ائين ڪن ٿوررڙن پاڻکي پڙهڻ تي هيرائي ڇڏيو آهي. گهڻا تڻا ڪتاب پڙهڻ وهن ته اچيو اکين ۾ سور پوين، ۽ ڪٿي مزو به اچين. ۽ ڪٿي مزو به اچين، ته به لاچار اکين جي ٿڪ ڪان اُٿي ڪڙا ٿين. عشق به ائين آهي. اڳياڙيءَ ۾ ڏاڍو منجهس پچڪو ۽ بي آرامي آهي، ۽ ان پچڪي ۽ بي آراميءَ گهڻن کي بانهن ٻيرائي ڇڏي آهي. عاشق صادق اُهو جو پاڻ اِن کي بانهن ٻيرائي ڇڏي. يعني ته ايترو عشق ڪمائي جي بي آرامي بنهه نه لڳائي ۽ ڪسڻ مان ڪيس قرار پيو اچي. شاهه صاحب هنن بيتن ۾ به اهڙي نيڪ صلاح ٿو ڏئي.

پتنگ چيائين پاڻکي ته اچي آڳ اُجهاءِ،
پچڻ گهڻا پچائيا تون پچڻ کي به پچاءِ.

پتنگ چائين پاڻ کي ته جيري پؤ جاڻي،
تان تان تائج تاؤ ڏي جان آڳ نه اُجهاڻي.

ائين جي ڪيئي ته بازي تنهنجي آهي.

بي عاشق کي هيءَ صلاح پڻ ٿو ڏئي ته

جي پانئين پرينءَ مڙان تہ سڪ چورانڪي ڏات،
جاڳڻ جشن جنڪي سگ سچيائي رات.

يعني تہ جي پانئين تہ محبوب کي ملان تہ چورن وارو رستو اختيار ڪر: جنن هو ساري رات سجاڳ ٿا رهن، ۽ جاڳڻ جشن ڪري ٿا چاڻن تون بہ اُن وانگر اکين کي اوجاڳا ڏي، ۽ جاڳڻ جشن ڪري جاڻ. وري ڏس چور کهڙا نہ ڳورا ڳنڀير آهن!

اُجهي ٻجهي آئيا وائي ڪن نہ وات.

رلي پني ڪو گهر چتائي اچن تہ ڪنهن کي لڪ ئي نہ وجهن. تون بہ اينئن ڪر. ڪو معشوق چتائين تہ دهل ڳچيءَ ۾ پائي ساري شهر ۾ ڍنڍورو نہ گهمائي چڏ. ڳالھ جو ڳورو ٿي. چورن جو ٻيو هي لڇڻ آهي.

توڙي ڪسن ڪات تہ بہ ساڳي سلن ڪين ڪي،

يعني جهلجن ۽ ڏاڍيون ساٽن جنيون ٿين، تہ بہ قاٿ ڪين ڪائن تہ چوري اسان هتان ڪئي، ۽ چوريءَ جو مال هت پوريوسين. تون اهو لڇڻ بہ چورن وارو سک.

جي پانئين پرينءَ مڙان تہ سگ چورانڪي ڏات،
جاڳڻ جشن جنڪي سگ سچائي رات.
اُجهي ٻجهي آئيا وائي ڪن نہ وات،

* * * *

توڙي ڪسن ڪات ته به ساڳي سلن ڪين ڪي.

ڪي چوندا "عشق جي پڌر نه پاءِ" اها جا فهمائش ٿوڏني. سا ته پاڻ ني عمل ۾ نٿو آڻي. جتي ڪٿي اچي ٿوڦاٽي، ۽ عشق جو اظهار ڪري. شاعر پاڻ اُنجو قبولدار آهي، ۽ اُنجو سبب هي ٿو سڻائي،

اندر رهي نه گهٽ سپريان جي ڳالهڙي،
ڇا ڳر سهي نه سٽ جي مهراڻ موڄ ڪئي.

ڇا ڳر ٽيندي آهي ٻڪريءَ جي کل هوا سان ڦوڪيل، جنهن تي پيٽ رکي ماڻهو درياه ترندا آهن، اُنکي سنڌ ۽ سيٽاه به چوندا آهن. سو چئي ٿو ته جيئن لهرن جي لوڏن ۾ سيٽاه سٽ نه جهلي سگهي، ۽ ڦاٽيو پوي، تئن ئي سپريان جي ڳالهڙي عاشق جي گهٽ ۾ رهيئي ڪين، (اندر ۾ جو آنڊ مانڊ جو درياه وٺيو موڄون ڪريس، سو ڪڍيو اُنکي ٻاهر ڪري.)

ٻيو به

عاشق پانئين ائن ته آءٌ سڪ ڪنهن کي نه سلان،

پر

وهن اکيون ورڇي هنئون وچ رهندي ڪيئن؟
۽ پاڻ نانءَ چئي ٿو ته،

مون تان لڪائي گهڻو،

پر منهنجي اها ڳالهه،

روئڻ کي روشن.

مان تان لڪائي ڳهڻو، روئڻ کي روشن،
رسيو ريزالن کي منجهان زرديءَ ڦطن،
ويري مون ورن ڳالهه ڪياءِ ڳجهه جي.

سر جمن ڪلياڻ جي ٣- فصل ۾ اچي ٿو پوي لهار ۽ سندس سانداڻ تي. لهار کي ٺوڏسي جو سانداڻ تي ٻريل لوهه رکي، اُتس ڏکن پنيان ڏک هٽندو وڃي، ته به سانداڻ ڪجي ڪين، سانت ڪيو لوهه صدقي سور سهيو وڃي. ڪيس هر پلئي اُن مان ڪجهه ڪين پوي، رڳو لوهه پتلو ٿيندو وڃي، جو پوءِ مجهائنس ڪا شيءِ به ٺهي سگهي. سو صوفي سونهاري کي ٿو صلاح ڏئي ته

سهي جٺن سانداڻ ڏکن متي ڏڪڙا،
وهه وڃايو پاڻ ڏئي ڏٻائون ڏنگرين،

تيئن تون به

سِر سانداڻ ڪري پيچ هٺ لهار جو،
ڏکن هيٺ ڏري مان ڳڏينئي رُڪَ سين.

يعني ته سر کي سانداڻ بنائي، ۽ گوروءَ کي لوهر چاڻي. وت ڏکن پنيان ڏک سهندو. سانداڻ ڏس ته "وهه وڃايو پاڻ" يعني پنهنجو پاڻ ڏکن جي وهڪ ۾ وڃائي، ۽ پنهنجو پاڻ صفا وساري، ڏنگر مٿان جيڪي پيا

لڳنس تنکي تـڙيون پيئي ڏئي. جنهنکي پنهنجي پاڻ جي
ڇاڻ ئي نہ رهي تنهنکي ڏنگرن جا ڏک ڇا ڪندا. ماڻهو
پنهنجو پاڻ لوڪ شيوا ۾ ارپڻ ڪري ڇڏيو. تہ پوءِ
اهنج اوکيون اُتس ڇا پڙندا. سيـن کي تڙي آهي. سو
شاعر ٿو چوي تہ تون بہ پنهنجو سر ايئن ئي سانداڻ
جان سڦلو ڪر تہ پوءِ من رڪ سان گڏي ڇڏيندي. رڪ
ٿـيو پنهنجو سچو پاڻ.

پر بيت آهي هيڻيون، جنهن ۾ لهار جي هٿ جي
صورت ٿو چٽي. چي:

ڪٺ ڪڙهي، لوه ٻري. ڏوڏاجن ڏٻگن،
متـرڪن منهن ڪيڍيا، سانداڻيون ڪنبن.

پڙهندڙ ايئن پيو سمجهي يانءِ تہ جنسي ڪٺ پيئي
ڪڙهي، ۽ لوه پيو ٻري، ۽ ڏوڏو پيو ڏٻگي، يعني تہ ٿاندا
پيا پچرن ۽ ڪورو پيو تپي، ۽ لهار مترڪو هٿ ۾ ڪنيو
ساندان تي پيو هڻي. جنهن ڪري ساندان ۽ ڏرتي ٻئي
پيون ڏڏن.

ڪٺ ڪڙهي، لوه ٻري، ڏوڏاجن ڏٻگن،
مترڪن منهن ڪيڍيا، سانداڻيون ڪنبين.

”مترڪن منهن ڪيڍيو.“ ”منهن ڪيڍيا“ ڪهڙو نہ عمدو
اصطلاح آهي. وري ”سانداڻيون ڪنبن.“ ڪنبنديون

البت جذهن مٿان متركا لڳندن. پر شاعري اهڙي رويا ڪٽي ٿوپڙهندڙن جي اکين اڳيان بهاري، جو پاڻ ۾ ته متركا منهن ڪڍن ٿا، ۽ ڏر وچون ساندائيون ڪنبڻ ٿيون لڳن.

گوروءَ ڪي پوءِ وري ٿو سراڻيءَ جو ويس ڍ ڪائي، ۽ پنهنجي روح ڪي تيغ يعني ترار بنائي. سراڻي چنجي اُنکي جو سراڻ يعني ڦرندڙ روهيءَ تي ڪپ ۽ ڪاتيون ۽ پيا اهڙا هٿيار تکا ڪري. چي:

اڄ آڳڙيا آيا سوڌا سراڻي،
پياري پاڻي تيغون ڪندا تکيون.

اڄ آڳڙيا آيا سائون ڪي سچاڻ،
لاهيندا موريان، رک ڪريندا پڌرو.

مطلب هي ته اڄ سوڌا سراڻي يعني سچا ستگور آيا آهن. هاڻ، اسان جي تيغن يعني روحن تي جا ڪم فهميءَ ۽ ڪُڌائيءَ جي ڪَٽ چڙهي ويئي آهي، سا سراڻ تي يعني پنهنجي هدايت ۽ سکيا جي وسيلي لاهي، اسانکي اسانجو رک پڌرو ڪري ڏيندا، يعني ته اسانکي ڏيکاريندا ته اسين اصل وٿ ڪهڙي آهيون. اُن ڪري ئي چوي ٿو ته

سرها ڏئـم سي جن جي ساڃاءَ سراڻ سين،
تيغ تني جي ڪي ڪٽ نه لڳي ڪڏهين.

شاهه صاحب جي اها تہ خاصيت آهي جو گهرو ۽ رواجي تشبيهن جي وسيلي ئي اعلي ۽ اُتم خيال پڌرا ڪندو ويجي، ۽ اُن ڪري ئي سندس ڪلام ننڍي وڏي ڳوٺاڻي جي وات ۾ آهي. ساري سنڌ ۾ اهڙو ڪو واهڻ جو واڻيو يا واهي ورلو هوندو، جنهنکي شاهه صاحب جي هڪ ٻہ وائي ۽ ٿورا گهڻا بيت نہ ايندا هوندا. پڙهيل ماڻهن جي نظر ۾ تہ سندس رسالو هڪ شاستر آهي.

سر جمن ڪلياڻ جي فصل پنجين ۾ پهريائين پهريائين صوفين جا لڇڻ ٻڌائي، ۽ پوءِ هڪ ڳوٺاڻي ڳالهہ جي وسيلي وري ٻہ "وحدت وجوديءَ" واروئي خيال نروار ڪري، اڇي اُڪي ڇيڇلائي ٿو وٺي جي

پڙهيو ٿا پڙهن، ڪڙهن ڪين قلوب ۾،
پاڻان ڏوهہ چڙهن، جيئن ورق وارين وترا.

ڇي اهي عاقل،

سا سٽ نہ سارين الف جنهنجي اڳ ۾،
ناحق نهارين پنا ٻيا پرينءَ لئي.

سو ٿو ويهي سمجهائين

ڪو ٿو ڪاغذ ڪورئين، ويٺو وڃائي مَس،
ڏوري تيان ڏِسُ، اکر جيان آئيو.

چو تہ ٻين ڪتابن جا

جيئن جيئن ورق وارئين تيئن تيئن ڏنو ڏوهہ،
رهڻيءَ رهيو نہ سپرين تہ ڪهڻيءَ ڪبو ڪوهہ؟

سو

اکر پڙهہ الف جو، ورق سڀ وسار،
اندر ڪڻي اجار، پنا پڙهندين ڪيترا

پاڻ لاءِ چوي ٿو:

ڪتاب لکين جئن، لايوم انوسين
اسان سڄڻ تيئن رهيو آهي روح ۾.

پيو بہ

جنکي دور درد جو سبق سور پڙهن،
فکر ڦرهي هٿ ۾ ماٺ مطالع ڪن،
پنو سو پڙهن، جنهن ۾ پسڻ پرينءَ کي.

ساڳي سر جي ڇهين فصل ۾، ۽ بروي سنڌيءَ جي پهرين ۽ ٻي فصل ۾، سر ڪنڀات جي پهرئين فصل ۾، ۽ ساري سر آسا ۾ اچي جو معشوق جي مدح، ۽ عشق ۽ عاشق جي وستار ۾ ٿو پوي، سو تہ هڪڙو وس ٿو ڪري. سر ڪلياڻ جي ٻي فصل ۾ پاڻ چيو اٿس تہ

اسان عبادت نظر ناز پرين جو.

يعني تہ اسان عاشقن جي عبادت اها آهي، جو پرين جا ناز نخرا ڏسي، سدائين اُن جي پيا ساراه ڳايون. تنهنجي پوري پوري پيروي هت ٿو ڪري. چي

صورت سندين سال

سال يعني اُوجل، صفا.

صورت سندين سال پاڻ مصاحب سپرين،
مولىٰ ڏنن منهن ۾ نوري نيڻ نهال.
سنڌي خواب خيال مون من مستانو ڪيو.

نظر نزيديڪون سهي نہ سگهان ساعت سيئن،
پسڻ پري سندون آءٌ نالي ڳيڙي نجهران.

ڪي شت چوندا تہ هي نسوري عشق بازي آهي، ۽ پچندا تہ هن جي معرفت ڀلا شاعر ڪهڙا باريڪ ۽ بلند خيال نرنئي ڪيا آهن. تنکي ڪي تہ هي بيت ٿورو ويچار سان پڙهن ۽ جاچي ڏسن تہ شاعر ڇا ٿوچوي؟

سندي خواب خيال مون من مستانو ڪيو.

۽

پسڻ پري سندون آءٌ نالي ڳيڙي نجهران.تنهنجو مطلب هي آهي تہ مرشد سڳورو اهڙو تہ نور سان ڀرپور

آهي جو آءٌ خواب غفلت ۾ ئي ستو پيو آهيان يعني سنسار مهاڄار ۾ ئي سوگهو ڦاٿو پيو آهيان، تہ بہ سندس سهڻيءَ صورت ۽ ناز ڀرين نيڻن جي رڱي خيال منهنجو من وس ڪان ٻيوس ڪري ڇڏيو آهي، ۽ آءٌ سندس نانءُ ڳنهي پيو نجهران يعني جهوٽا ڪان. اڃان جي سندس نج درسن پراپت ٿنيم تہ پنهنجي شناخت ئي نہ رهيم، رچي لال ٿي وڃان.

تان جي ٿين سامهان پنيرا سونهن،
سنٺون ورائي سپرين منهن جي مان ڏي ڪن،
رڱو سڀ رچن تن ۾ تازائي ٿني.

۽ انڪري ئي چوي ٿو تہ ڪٿي

سهسين سجن اُڀري چوراسي چنڊن،
با الله ري پرين سڀ اونداهي ڀانئيان.

هتي هيءَ ڳالهہ چاڻڻ گهرجي تہ صوفي سونهارا جڏهن مراقبہ ڪيدي، ڏيان لائيندا آهن، تہ پهرين پهرين ڪين هڪ رويا جنسي چنڊ جهڙي ڏسڻ ۾ ايندي آهي. هاڻ سندن ڪم اِن "چنڊ" سان نہ هوندو آهي، ڪين ڪپندو آهي "مرشد جو مشاهدو." شاه صاحب مٿئين بيت ۾ بہ اُن جو ئي اشارو ڪيو آهي. ساڳيو خيال گورن جي آسادي وار ۾ بہ ساڳئي نموني نروار ٿيل آهي . ڇي

جي سؤ چندا اُگوهين سورج چڙهن هزار،
ايتي چا نڻ هونديان گورين گهوراندار.

پر صوفي سونهارا "محبوب جو مشاهدو" مِڃين، تنهن لاءِ وري ضرور آهي، جو اُن کان اڳ سماڌي لائيندي پهريائين پهريائين هوءَ رويا چنڊ جهڙي ڏسن. ان ڪري ئي شاهه صاحب منڍ ۾ چنڊ کي منٿ ٿو ڪري.

چنڊ تنهنجي ذات سڀ مڙهايان سون سين،
اهين پرين پنڌ ۾ ڪڙ سڄائي رات،
چن جنهين ساعت پوءِ لهي وڃ لطيف چئي.

پوءِ جڏهن سڄڻ اچيس ٿو يعني "مرشد جو مشاهدو" ٿئيس ٿو، تڏهن اُگهه سان آواز ڪري چوي ٿو:

اونداهيءَ اڌ رات ۾ پرينءَ پسايو پاڻ،
چنڊ ڪتين ساڻ پيهي ويو پر لاءَ ۾.

ڪٽي نيڻ خمار مان جان ناز ڪيائون نظر،
سورج شاخون جهڪيون ڪوماڻو قمر،
تارا ڪتيون تائب ٿيا ديکيندي دلبر،
جهڪو ٿيو جوهر، جانب جي جمال سين.

پر اها اندر واري رويا صوفي سونهاري کي ڏاڍو

ستائيندي آهي، ۽ ڪيس مرشد جي مشاهدي ڪان ڦيري پاڻ ڏي پيئي ڇڪيندي آهي. يا اينن چنجي تہ خود صوفي اُن جو اُهاءُ ڏسي پنيلجي ويندو آهي، ۽ مرشد جي مشاهدي ڪان محروم ٿي پوندو آهي. ان حالت جو اشارو پڻ شاهہ پنهنجي شعر ۾ آڻي ٿو ڇڏي. ڇي:

چنڊ مَ آءُ چڙهي سگهو ڪرمَ سوجهرو،
اسان پرين پاڻ ۾ گهارڻ ڏج گهڙي،
تو پڻ هوند سري جي پلڪ پانهيرو اُپرين.

چنڊ لڳيني منڊ سنجهيني شيخ ٿئين،
ڪر اونداهي انڌ تہ ملان محبوبن ڪي.

پر چنڊ آهي اٽاسو ۽ سندس ڳالهہ ميجني نٿو. ان ڪري اُن ڪي طعنن سان سٽي، اُبتا سبتا حرف چئي، سخن ڳالهائي، اصل ڪين جهڙو ڪٿي ٿو ڪري. ڇي ڙي خود،

چوڏهينءَ چنڊ اُپرين سهسين ڪري سينگار،
پلڪ پريان جي نہ پڙين جي حيلن ڪرين هزار،
جهڙو تون سڀ ڇمار، تهڙو دم دوست جو.

ڇي:

چنڊ تنهنجي ذات، پاڙيان ڪين پرينءَ سين،

ڇوتہ

تون ۾ رات، سجڻ نت سوجهرا

چنڊ چوانءِ حق جي وڙهين جي وچڙين،
ٻہ اکيون ٽيون نڪ تو ۾ ناهِ پيشاني پرينءَ جي.

پڻ

چنڊ چوانءِ سَچ جي متي نہ پانئين،
ڪڏهن اُپرين سنهڙو ڪڏهن اپرين ڳچ،
جو منهن تنهنجي ۾ مچ سو پدم پريان جي پير ۾.

نيٺ ڏسي ٿو تہ چنڊ کي هيترا سارا حرف ٻہ پٺيم، هتيري ساري اُتس هاسي بہ ڪيم، تہ بہ ڪٿو ڪجھ ڪين، تڏهن وٺي ٿو هيٺاهين، ۽ نٽرت سان چنڊ کي چوي.

ناسيندي معنيٰ ڪرڻ مهل.

ناسيندي نگاه پهرين ڪج پرين ڏي،
احوال عاجزن جا آکج لڳ الله،
روز نهارين راه اکيون اوهان جي آسري.

ناسيندي نظر پهرين ڪج پرينءَ ڏي،
قمر ڪهج قريب کي نست ۽ نير
پيو پيرو سو نہ پر اکيون اوهانجي آسري

ناسيندي نرت پهرين ڪج پرينءَ ڏي
قمر ڪهج قريب کي ساري ساڻ سرت
پيو پيرو سو نہ پت، اکيون اوهانجي آسري

ناسيندي نهار پهرين ڪج پرينءَ ڏي
آءٌ جي ڏينئي سنيهڙا چنج چندب اپار،
ساڄن سڀ ڇمار، اکيون اوهان جي آسري.

خيال اعليٰ آهي يا دني، سچو آهي يا ڪوڙو،
تنهنجي سڌ هڪ صوفين کي، ٻي سائينءَ سڳوري کي.
پر ان بيتن ۾ شاعر ڇا نه علمي قابليت ۽ ڄاڄ جي
جبرائي ٿو ڏيکاري! عبارت ئي سندين ڇانه عمدي آهي!

سُر پورب ۾ وري ڪانگ کي قاصد بنائي،
هٿائنس ٿو ڪرنشون يعني سلام ۽ ڪانگيون يعني
خبرون چارون پنهنجي مٺي محبوب ڏي موڪلي. ڇي:

ڪانگل نيئي ڪانگ منهنجي ڏي محبوب کي،
لالن لايئي ڏينهڙا ڪنهن سٺائي سانگ،
اهان ريءَ اڙانگ ويئي وره وسائيان.

ڪري ڪانگ ڪرنشون پيرين پرينءَ پيئيج،
آءٌ جو ڏيئن سنيهڙو وچ م وساريج،
الله لڳ، لطيف چئي، ڳجهو ڳالهائي
ڇنان تئن ڇنيج ته ڪيانتا خوش هئين.

زاغ تنهنجي ذات جو ٿور مٿي مون،
اُڏامي، عبداللطيف چئي، صبح سيٹن ڏون،
ڪج وينتيون وتريون ٻاجهائج ٻهون،
ته لالن ڪونه لهون، جهوتو جهان ۾.

ڪيڏي ڪانگا تو ڏيان هنيون ساڻ هٿن،
وڃي ڪاءِ ولات ۾ اڳيان عجيبن،
پرين مان چون، تہ هٿن قرباني ڪير ٿي؟

پرين جي پرديس ۾ تنجي ڪانگا ڪج خبر،
تہ سڀ مڙهايان سون سين پکي تنهنجا پر،
گهمي مٿان گهر، ڏج پارانيا پرينءَ کي.

مٿين بيتن ۾ ڪانگ من لاءِ آيو آهي، ۽ شاعر رڳو من سان پيءِ مٿو هنيو آهي. پر وري جو سنيپار تي ٿئيس تہ من ماريو حرص جو ٻانهو آهي، سو ٿو چوي تہ نہ ڙي نہ! مٿان هن من تي ويسهہ ڪيو اٿيئي. چي

سو ڪانگ مَ قاصد ڪر جو سدا ڏونڏي ڏور کي،

۽ هو

ڪندو پنهنجي پيٽ جي ڪ ويندو دوسن در،
جنهن جي ٻوليائي ٻر ٻر، سو نياپا نيئي رهيو.

سندس سپرين جو سونهن جي ڪاڻ آهي، اُنڪري چئي ٿو تہ

ڪتو جي ڪانءَ پريان سندي پار جو،
اُنهين مٿان آءٌ ڪوڙين قرباني ٿيان.

پڻ

ماڙهون گهرن مال، آءٌ سڀ ڏينهن گهران سپرين،
دنيا تنهن دوست تان فدا ڪريان في الحال،
ڪيس نام نهال، پسڻ تان پري ٿيو.

سر جمن ڪلياڻ ۾ معشوق کي عقابيل پکيءَ جي صورت ڏيئي سڏو ٿو ڪيس چوي

عقابيل! اکين ۾ توکي باري بان،

يعني تہ اي عقابيل تنهنجي اکين جون پنبڻيون جي آهن، سي باري باڻ يعني وڏن ٻانن ۽ تکن تيرن وانگر آهن.

عقابيل! اکين ۾ توکي باري بان،
اُپـو اِگرايون ڪرين ماڳ هٽيو مستان،
جانب تون زيان، اکين سين ايذا ڪرين.

ٻيو چا جو عاشقن کي اِن اکين جي تيرن سان ڦٽي، ڪين مور چا ڪيو ڇڏن. هو ويچارا مستان اتيئي ڄمر ڪايو ٻهو رهن، ۽ تون اُپـو اِگرايون پيو ڪرين:

عقابيل! اکين ۾ توکي تکا تير،
ساڄن انهيءَ سينگ سين ڦٽيئي گهڻا فقير،
ٻيو مَ مارِج مير تنهنجو پهريونئي پورو ٿيو.

عقابيل! اکين ۾ تير چلايو تو،
ٻيو مر ماري سو جنهنجو پهريون پورو نہ ٿئي.

پوءِ ٿو ڪري سانس مذاق . چي
پائي ڪان ڪمان ۾ ميان مار م مون،
مون ۾ آهين تون متان تنهنجو ئي توڪي لڳي.

پر ڪڏهن خيال ٿو ٿئيس تہ متان منهنجو معشوق سمجهي تہ هي ڪائنر ٿي ٿو وڃي، سو چئيس ٿو

جانب منهنجي جيءَ ۾ تو جي طمع هوءَ،
وٺ ڪاتي، وڍ انگڙا، ادب ڪرم ڪوءِ،
پانيان پال سندوءِ جي ساجن سنئون نهارين.

وڏي مهرباني تنهنجي، ٿورو احسان سندوءِ، جي سنئون نهاري ان اکين جي تيرن سان ڦٽي ڇڏينم.

وري جڏهن معشوق عشق جو تير پري پري ٿو هڻيس، تنهنجو بيان دلسوز ۽ دلچسپ نهايت عمدي عبارت ۾ هنن ٿو آڻي!

هيٺين بيتن ۾ سر، ڪان، سيلو، پيلو مڙني جي معني تير آهي. ٿيڪر لفظ بہ اِن ئي معني سان ڪتب ٿو آڻي. ٿيڪر نہ تہ سمنب جو هڪڙو پڪي آهي جو ٿپر ڪو ڏيئي مڇي ماريندو آهي. سڃيو معني آڇيو، هنيو. پرپيڏي ڏيئي معني مڙي تي آڏوبهي. ڪرنگهر معني پٺيءَ جو ڪندو. وهيٽي معني پناري. بنگان معني وجه

وٺي ڇپي

سر جو سڃيو سڄڻين پر پيڏي ڏيني،
تنهن کان ڪرنگهر ڪپيو پکن سر پيهي،
جيرا جگر بڪيون پاساريون پيني،
ويڇنئون ويني تي وهيٽي سڄڻين.

سر جو سڃيو سڄڻين پنگان پاڻ پري،
ويو وجودان نڪري ڪڙ ڪڙ ڪان ڪريءِ،
پڇو پير پري ته ڪي ٺريو هٿ حبيب جو.

"ٺريو هٿ حبيب جو" ڪهڙو نه عجيب اصطلاح آهي. ڳهايو ڇڏي. دل ميڻ تي وڃي. شاهه اهڙين ليئون ڪهٽيون تو وجهي.

سر جو سڃيو سڄڻين پيهر پاڻ پري،
سو ڇمڪيو ڇوه مان ڪڙ ڪڙ ڪان ڪري،
جيرا جگر بڪيون لنگهي پيو پري،
لڳو جيءَ جڙي تاڻيان تند نه نڪري.

سر جو سڃيو سڄڻين سينگ منجهان سيلو،
ٽيڪر ٽڪيو ڪينڪي پار لنگهيو پيلو،
هٿڙ سين حيلو جانب جيڏوئي ڪيو.

انڪريني ڇوي تو ته

ڪڏهن ڪونہ ٿيوم آثارو عشق جو،
محبوبن منٿون ڪري سڪڻ سيکاريوم.

ؔ

هيرائي هٿ ڪيو هنئڙو حبيبن،
پڏي ڪچيءَ تند سين سلاڙيو سيٹن.

يعني تہ مون کي عشق جي سڌ ئي ڪانہ هئي،
محبوبن ئي منٿون ڪري مون کي سڪڻ سيکاريو. ؔ

ڪڙو منجهہ ڪڙي جنن لهار لپيٽيو،
منهنجو جي جڙي سپريان سوگهو ڪيو.

ساڳيو شيخ سعديءَ وارو خيال. چي
عشق اول معشوق پيدا مي شود.

پر وري بہ هيٺاهين پاڻ ٿو وٺي، ؔ نهايت نئڙت ؔ
نياز سان معشوق کي چئي

ساڄن سپاهي آءٌ جو آهيان،
اچان ويل سپ ڪنهين وچان واجهائي،
لالن تو لائي ڪينڪاريم ڪرن کي.

تون صاحبزادو سپرين آءٌ نسورو نؤڪر،
بيحد ڪريان بندگي هٿ پڏي حاضر،
چڻ چڏيندس ڪين کي دوست اوهان جو در،
مون تان مهر نظر پرين لاهہ م پانهنجو.

ٻ

جانب تون جيڏو آهين شان شعور سين،
مون تي ڪر منهنجا پرين توه تسي تيڏو،
اِي ڪامل ڪم ڪيڏو جنن نوازينم نگاه سين.

پڻ

هوڏي هوڏ چڏي جي مان گهر اچين سپرين،
ڳالهيون ڳجھ اندر جون تن گهريون تو ڏي،
جي وهين گڏ گوڏي ته دور سٽاينءِ دل جا.

وري معشوق جي چلو لاين جو بيان هيٺين بيت ۾ بخوبيءَ هئن ٿوآٽي.

ڪڏهن طاقيون ڏين ڪڏهن ڪلن در دوستن جا،
ڪڏهن اچان اچڻ نه لهان ڪڏهن ڪوٺيو نين،
ڪڏهن سڪان سڏ ڪي ڪڏهن ڳجها ند رڳڙهين،
ڪڏهن وڃان وجي نه سگهان ڪڏهن سڏ ڪرين،
ڪڏهن ڪچن ڪينڪي ڪڏهن ٻاجھ ٻريا ٻولين،
ڪڏهن حرف نه پچن هيڪڙو ڪڏهن قول ڪرين،
اهڙا ئي آهين صاحب منهنجا سپرين.

سر آسا ۾ نهايت مزو ٿو ڪري، جتي اهڙي نخريلي محبوب کي ٿو چئي ته هي منهنجا مٺا!

اکين ۾ تي ويه ته آءٌ واري ڍڪيان،
توکي ڏسي نه ڏيه، آءٌ نه ڏسان ڪي ٻيو.

تارن ۾ ڪر تڪيو ونين ۾ ٿي ويھ،
پرين اکين ۾ پيھ تہ آءٌ آچارو ٿيان.

ونيون معني اکين جون مائڪيون. آچارو معني ڍَڪُ. هنن بيتن جو مطلب بہ ڏاڍو ڳوڙهو آهي. تصوف جو تت اِن ۾ اچي ويو آهي.

سر جمن ڪلياڻ ۾ هڪ هنڌ اچي ٿو وٺي عاشق ڪي. چي ادا

عاشق ائن نہ هون جنن تون سڄي انگڙين،

تڏهن؟ هو

وڃي در دوستن جي رت ڏهائي رون،
ٻي پر ڪنهين نہ پون ماڪر محبوبن سين.

ماڪر معني قبول.

ٌٌ

جان عاشق مٿي رت تان دعويٰ ڪري مَ نينهن جي،
سائو منهن، سونهن گني، سڪڻ ايُ شرط،
نڪي گوڏ گرٽ، مٿان سر سؤدا ڪري.

گرٽ معنيٰ نائي جي ڳوٿري.

ساڳيون جنن فارسيءَ واري چيو آهي.
عاشقان رانہ نشاني اَي پسر
آه سر دو رنگ زرد و چشم تر
انتظاري، بيقراري، درد سر
سوز سينہ، جانگدازي، بيخبر.

پر تنهنجو ڪهڙو حال آهي؟

اجا تو منجهاءَ ڪڪ ڀتي رت نڪري،

پوءِ

منهن ۾ معشوقن جا ڪنن جهليندين گهاءَ؟
سو تون ڪجاڙياءَ سڪڻ جون سڏون ڪرين؟

سچو عاشق آهين تہ

جي هو پائِين ڪان ڪمان ۾ تہ سينو سپر رکہ،
منهن ۾ معشوقن جا چاڪ چڪنا چکہ،
سوري ڀانءِ مَ شڪ، عاشق ٿـي تہ اُبهين.

اُبهين معنيٰ بچي پوين.

جي هو پائين ڪان ڪمان ۾ تہ سينو سپر ڏيج،
منهن ۾ معشوقن جا جهالو ٿـي جهليج،
پاهان پڳہ ۾ ڏيج عاشق ٿـي تہ اُبهين.

جي هو پائين ڪان ڪمان ۾ تہ نئي ڏج سينو،
ڪجي نہ ڪينو وجي در دوستن جي.

ٺ

محبت جي ميدان ۾ عاشق ٿـي آ چامر،
سمهان سل، سيد چئي، ڪندءِ تير تمامر،
ڪهج ڪومر ڪلامر، جمر دوستنئون دور ٿـئين.
آچامر معني تير چٽڻ جو نشان. جمر معني جنن مر،
متان.

محبت جي ميدان ۾ سر جو سانگ مَ ڪر،
لاهي سر، لطيف چئي، اڳيان دوستن ڌر،
عشق نانگ اپر، خبر ڪاڏن ڪي پوي.

محبت جي ميدان ۾ ڪڏي پڙ ڪاهي،
چيڏي آ سانگو ارواح جو لاهوتي لاهي،
عشق نانگ آهي خبر ڪاڏن ڪي پوي.

پـيو بہ

عشق نہ آهي راند جنن ڪي ڪنس ڳيرو،

تڏهن؟

جيءَ جسي ۽ جان جي پيجي جو هيڪاند،

سو

سسي نيزي پاند اُچل تہ اڌ ٿـئين.

اڌ ٽئين معني تنهنجي جسم ۽ جان جي وچ ۾ جا ڳنڍ آهي سا ڇڙي پوي. بيت جو مطلب هي ته سرتي مصيبتون سه ته جوهر کليني. پرينءَ سان پريت جوڙڻ، سندس صحبت جو ساءُ چکڻ، ۽ محبت جو مزو ماڻڻ الي ٻلي راند نه آهي. هتي اڌ ٽيڙوآهي.

سر ڪارايل ۾ به عشق کي نانگ جي صورت ڏيني، عاشق کي چنيٽو

سنهاپانءِ مَ سپ ويا واسينگن جا،
جنهين جيءَ جهڙپ هاٿي هنڌاهين نه چري.
سنها پانءِ مَ سپ سُڪا جنهين پيٽ،
تنهين جيءَ چپيٽ جنگن کي جوکو ٽئي.

ان لاءِ

عاشق معشوقن جي وٽي ويه ڳري،
جم ورچي ڇڏئين سندي دوست دري،
ويندءِ ٿپ ٿري ڏيندا ٻکي ٻاجه جي.

عاشق معشوقن جو وٽي ويهج در،
اڇي پڇندءِ سپرين لهندءِ سار سير،
ڀلائيءَ جو ڀر رهبر ٽيندءِ راه ۾.

عاشق معشوقن جو وٽي ويه دڪان،
پنج پيش پرين جي پٽيءَ وجهي پاڻ،
ته تون تنين ساڻ سدا رهين سرخرو.

سر رپ ۾ ٻي صلاح هيءَ تو ڏنيس تہ

نهائينءَ کا نينهن سک منهنجا سپرين،

جا ڏس تہ

سڙي سارو ڏينهن، ٻاهر ٻاڦ نہ نڪري.

تون بہ

نينهن نهائينءَ جان ڍڪيو ڪو نہ ڍڪئين؟

پلا:

ڄر ڄيري ڄڏي تہ ڪنن پڇندا تان؟
سو تون ڪنيارن ڪن ڪريجان ڳالهڙي.

يعني ڪنيارن واري ڳالھ ياد رکجانءِ. جنن هو نهائينءَ کي ڍڪي ڇڏيندا آهن، تنن تون بہ

عشق لڪو رکج، پڌر نہ پائج.
سر آسا ۾ هنن پڻ تو چئيس تہ

اکيون سيئي ڏار جنهن سان پسين پرينءَ کي،
ٻئي ڏانهن ڪيم نهار گهڻو ريسارا سپرين.

۽

نيراناٺي نيڻ نئي آڇ پرينءَ کي،

ڇو تہ:

ستر ڪاڏا ڪيڻ جـ ڏنو منهن محبوب جو.

پوءِ جڏهن اکيون اڙنس ٿيون، ۽ نانڪ نينهن جي لڳيس ٿي، تڏهن تـ پلٽجي ٿويو. چي:

ڪي جو ڪيڏانهين اکيون پسي آئيون،
تائين تيڏانهين پييون پاڻ مهاڙيون.

ڪي جو ڪنهين پار اکيون پسي آئيون،
ٿيون ديوانيون دل ۾ اپر لڳين آر،
تهان پوءِ قرار ستيون ڪين سيد چئي.

ڪي جو وڃي ڪاله اکيون پسي آئيون،
لالون ڪيون، لطيف چئي، جانب جي جمال،
ٿيا نيڻ نهال جنهين دلبر ديکيو.

آخوند گل محمد پنهنجي "ديوان گل ۾" چيو آهي تـ:
اندر ۾ عشق جنهن جي جاءِ پنهنجي ٿو وهي جوڙي،
وسن برسات جئن دائم تنين جا نيڻ ٿيا آلا.

شاه لطيف بـ پنهنجي اکين ناٺ چئي ٿوتـ

هاڻ تـ وسن ۽ وهن ڏهاڻي ڏسڻ لئي،
جئن جئن پرين پسن تئن تئن نشا نينهن جا.

وسن ۽ وهن ڏهاڙي ڏسڻ لئي،
ڏسي ڏسي اکيون توءِ تلاشون ڪن،
ڏايون نہ ڏاپن پسڻ منجهان پرينءَ جي.

پيلا:

اکين کي آهين عجب جهڙيون عادتون،
سور پرائي ساٽ جا وڄيو وهائين،
اُتي لنو لائين جتي حاجت ناهہ هتيار جي.

اکين کي آهين وڏا وجهہ وڙهڻ جا،
اُپيون منڊي مامرو جهيڙو نہ لاهين،
جنن سي ڪکر اُپ تنن آگميون آهين،
جهڙ ڦڙ نہ لاهين وسن ورسيءَ مينهن جنن.

اکين کي آءٌ جان ڪي جهلون پائيان،
لوڪ لتاڙي ننڊ ۾ ساجن سو ناءٌ،
مون کي ماريائُ پاڻ پرچي آئيون.

اکين پنهنجي مت پالسين پالهين ڪئي،
اُتي وڃي لڳيون جتي جان ڪپت،
نڪا ڳالهہ نہ ڳت جيءَ ڏني ريءَ نہ جڙي.

اکڙين آرو مونهان پڇي نہ ڪيو،
اُتي وڃي اڙيون جتي چوڻ نہ چارو،
هنئڙو ويچارو واتون جهليو وڃهلي.

نيٺ جڏهن سماجهي در سندس سوال اڳهي ٿو، ۽
پاڻ جيريني جانب جو جمال ماڻي ٿو، تڏهن چوي ٿو.

شڪر ڳڌيا سون سپرين جيري جاني يار،
ويني جن جي وٽ ۾ ڪوڙين ٿين قرار،
ڏٺيم ڪر نہ ڏار پاڙو تن پرين سين.

ڏاتر مون ڏيکاريوهوتن جو حضور،
پرين پرچڻ جو ڪيو موٺاني مذڪور،
اي دوستن جو دستور جئن چنان چنن ڪين ڪي.

منهنجي منڌائن جي ڪل پريان پيئي،
ڪڏهن ڪوسا نہ ٿيا ڏوراپو ڏيئي،
ساڄن سيپيني ڍڪيم ڍول ڍلائيون.

۽ اصل ايتري قدر رنگ ۾ رچي ٿو وڃي جو چوي ٿو تہ

مون ڪي اڪڙين ڳهٽا ٿورا لائيا،
تہ پڻ پرين پسن ڪٽان جي ڪر سامهيون.

وري بہ "وحدت وجوديءَ" وارو ٿي خيال.

ڪڏهن ڪڏهن خيال ٿنيس ٿو تہ آءُ جو هئن
پڌر پيو ٿوپايان سا تہ هلڪائي آهي، ان مان ڀلائي نہ
آهي. متان ڪنهن ڪاڙو ڪيڙ ڪي خبر پئجي وڃي، ۽ خار

لڳنس، ۽ وٺي اسان ۽ پرين جي وچ ۾ ڦيٽاڙي وجهڻ جي ڪوشش ڪري سو پاڻ کي سمجهائي ٿو ته

سڪ سڪائي سِڪُ، سڪَ نه آهي سٽرن،
لڪ لڪوٽيءَ لڪَ ته ڪَرن خبرنه ٿئي.

اتيني وري بي پرواه بڻجي، وٺي ٿو چوه مان چئني ته ڙي

خبر ٿي ڪرن ڪي ته مون کي ڪندا ڪوه؟
صورت سپيريان جي ڏٺي ڪونهي ڏوه.

پيو به

ڪر ڪاريندو سي ماڻو جن پريتڻو،
جوش جلايا جي ماري تن مات ڪيو.

پوءِ ته وسائي ٿو ڪاري پٽ ڪر تي چي:

ڪر ڪي ڪپر ڪاءِ نانگ مٽيارو نڪري
اَپي جو اوناءِ سر پر سندي سجڻين.

يعني اسان پرين کي پاڻ ۾ ڳالهائيندو ڏسي ته ڪارمنهون ڪنڙا پيو ڏئي. اها عادت ابليسي گهٽن ۾ آهي، ڏاڍو اُن جو ارمان آهي. اوهان مان متان ڪو اها عادت ڏاري، ۽ پاڻ کي هن بيت جو مهاڏو ڪاري. ۽

ڪر خراب ٿئين هيا هچارا،

پورينن ڳليون پرينءَ جون چوڏاري چارا،
مرين منهن ڪارا سڙي انهيءَ سور ۾.

پوءِ ٻڌائي ٿو ته اِن جو نتيجو ڇا ٿيو آهي جو

ڪر جا ڪڏ ڪنئي پوڻ ڪارڻ پرينءَ جي،
تنهن ۾ پاڻ پئي غيبتي غار ٿيو.

سو سپاجهي در سوال ٿو ڪري

الله ڪر جين مندي جن جي من ۾،
اسان ۾ پرين جون اميدون پسن،
تنهان پوءِ مرن سڙي انهيءَ سور ۾.

بس! سمنڊ جون لهرون آهن. پيون لهن ۽ چڙهن. شاعرانه موج اِن کي چوندا آهن. پر نهايت حد ٿو ڪري جڏهن چوي ٿو ته

عاشق ته عزازيل ٻيا مڙيئي سڌڙيا،
ڪارڻ سڪ سبيل لعنتي لال ٿيو.

يعني ته سچو عاشق خدا جو عزازيل فرشتو هو. لال مان لعنتي ٿيو، ليڪن پنهنجي پريم يعني خدا کي ڇڏي آدم جو سجدو نه ڪيائين، جيتوڻيڪ امر به الله ئي ڪيس.

اُنڪريني سربرووي سنڌيءَ ۾ چئي ٿو تہ:

دل جو دلبر هيڪڙو گهڻا تا نہ ڪجن،
دل ڏجي تنهن هيڪڙي توڻي سو سڪن،
سي چلولا چنجن جي در در لائين دوستي.

انهي ساڳئي سر ۾ پڻ ارمان ٿو ڪائي تہ ڪهڙو
وڃي سمي جو حال رهيو آهي.

آدمين اخلاص مٿائي مانو ڪيو،
ڪون ڪائي ڪنهن جو سندو ماڙهونءِ ماس،
دلبر هن دنيا ۾ وڃي رهندو واس،
ٻيو سڀ لوڪ لباس ڪو هڪدل هوندو هيڪڙو.

يار سڏائي سيڪو جاني زباني،
آهي آساني ڪم پئي ڪل پوي.

سسئي نانءِ هڪ هنڌ چيو اٿس:

ڪو جو آيس ڪوڏ ٻاروچاڻي ذات جو،
جي هو چونس ٻوڏ تہ جي سٽائي جڳ ڪي.

ساڳيو خيال بخوبيءَ سر ڪنيات ۾ ٿو آڻي. چي:

ڪم ڪمندن ڪٿيو هارايو هوڙن،
چڪيو نہ چوندن هو جو ساءُ صبر جو.

ڪني ڪين پرائيو منجهان ڪيني ڪين،
هي هوءِ سٽاڻي سينگ تہ زه ڇني جوکو ٿئي.

ڪيني واري جو تير ڪمان ڪشيل بہ چڱو هجي، تہ بہ مهل تي زه ڇڄي پويس، ۽ فائدي ماڳ اُتلو نُوٽو ٿئيس. يعني تہ ڪم راس ٿيل بہ ڦٽي وڃي.

اُن ڪري

نمي ڪمي نهار تون ڏمر ڏولائو،
ٿئين ساڄائو جي اپين انهيءَ پرتي.

ڏولائو معني رولو. ساڄائو معني ساڃه وارو.

نمي ڪمي نهار تون ڏمر وڏو ڏڪ،
صبر ۾ سڀ سڪ جي سنواريا سمجهين.

هو چوڻني، تون م چؤ واتان ورائي،
اِڪ اِڳرائي جو ڪري خطا سو ڪائي،
پاند ۾ پائي ويو ڪيني وارو ڪين ڪي.

هو چوڻني، تون م چؤ واتون ورائي ويڻ،
سيني سين، سيد، من ماري ڪرميڻ،
ڪاند وڏيائي ڪيڻ، ڪيني منجهان ڪين ٿئي.

سٽي ويڻ ڪنن سين ورائج مر وري،
هاديءَ جي هدايت جي آهي اِيءَ ڳري،
تن سڀ ساه سري، جن ماريو نفس مات سين.

چوندن ڪيمر چنيج ويڻ ورائي سامهون،
ڪامت قيمت جهڙي روز ڏمر ڪي ڏيج،
ويڻ مَ ورائيج تہ سڀ ور سهاڳي ٿئين.

اڻ چوندن مَ چؤ چوندن چيو وسار،
ائني پهر ادب سين پر اهائي پار،
مفتي منجھ وهار، تہ قاضيءَ ڪانيارو نہ ٿئين.

مفتي معني فتويٰ ڏيندڙ. هتي ٿيو ويڪ. سو فتوي ڏيڻ لاءِ منجھ وهار تہ پوءِ قاضيءَ ڪانيارو نہ ٿئين يعني تہ ڪنن ٻاهرين قاضيءَ جي ڪاڻ نہ ڪڍڻي پوئي. مطلب چا تہ پنهنجن ڪرتوتن تي سخت نظر رک. چيڳلو نہ ٿي. متان پوءِ ٻين جي واهر وهيٽو وڃين ٿين. هدايت تہ قابل عمل آهي، پر ڪو ميجي!

سر ڪنيات جي پهرين بيتن ۾ سهائيءَ سفيد ڪي ساراهي، پوءِ من مستر ڪي ميو يعني اُٿ بنائي، ويهي جي اُن ڪي اٿہ ٿو ٻڌي، ۽ دمر دلاسا ڏي، سي تہ واه جهڙا آهن. ٻانءِ تہ ٻار ٿو پرچائي. اٿ اوڳو ۽ ائٽرو پسون آهي، ۽ جنن شاه صاحب چني ٿو تہ:ڪذا تورو

كائي نہ ڪتڻ هار، چندن جا چوپا ڪري،
اگر اوڏو نہ وڃي، سر ڪنڌ لهي نہ سار،
لاٽي جي لغار، ميو مستانو ڪيو.

ڪرهي ڪي ڪئين وڏ مہ پند پلڻ جا،
ليڙو لاٽيءَ ڪي چري، نير ساڻ نئين،
چانگي سندي چت ۾ صاحب وجھ سنئين،
اوپاهيوس اهين، لطف ساڻ، لطيف چئي.

چانگي چئي چڪياس مٿان اڪ نہ اُلهي،
جنهن ول گهٽا وهاٽيا ان سين اڙ لڳياس،
چوڏاري چندن وڻ پچي پوچ ٽياس،
روئاري رت ڪياس ان ڪذا توري ڪرهي.

پوءِ تو سڏو اُٺ کي چئي يعني من کي سمجهائي. چي

ڪرها ڪسر چڏ، وکون وجھ وڏنديون،
هيڪر حبيبن سان مون کي نيئي گڏ،
ميجڻ پونئي هڏ آهون اڪنڊين جون.

ڪرها ڪسر چڏ وک وڏندي پاءِ،
منهنجو هلڻ اُنهين جتي جانب جاءِ،
توکي چندن چاريان ہيرو وڳ لاٽي کاءِ،
اُنهين اُٺ اُناءِ جئن هونديءَ رات هت مڙون.

ڪسر ڇڏ ڪنواٹ وڪون وجھہ وڏنديون،
سنئين سپيرين جي ونگي پاءِ مَ واٹ،
ڇڏ جھوري، ڏي جھاٹ، تہ هونديءَ رات هت مڙون

هڪ هنڌ تہ خوشامد بہ ٿوڪريس. چي

ڪرها ڪر سڃاڻ پيڪو ۽ پانھنجو،
اصل آهي اوهانْ جو ناليرو نڌاڻ،

سو

ڪرها اسان ساڻ، ڪي چانگا ڪج چڱايون.

پر ڏسي ٿو تہ من روپي ميو شر جو شر، تڏهن ٿوبڌيس ريگهڙيون. چي

ڳل ڳانا ياقوت جا موتين ڳتي مال،

ڳل، ڳلي ۾، ڳانا، ڪننئيون ياقوتن واريون پايانءِ، ۽ مال، مالها، ڳاني موتين ڳتي وجھانءِ.

ڪديفي جي ڪرها هيد ي پايانءِ حال.

هيدي يعني جهل، بت جو ڪپڙو سو وري ڪديفي يعني ولويٹ جو مٿان وجھانءِ. پڻ چندن چاريانءِ جال.

جال = جهجهو،

جي مون رات رسالئين،

يعني جي رات جو وٽي هلي پرين وٽ پهچائينم.

ٻکل ڳانا ياقوت جا موتين ڳتي مال،
ڪديفي جي ڪرها هيدي پايانءِ حال،
چندن چاريانءِ جال، جي مون رات رسالئين.

ٻکل ڳنا ياقوت جا موتي منجھ مهار،
چانگا چندن چاريانءِ انئي پهر اپار،
سندي پي پچار، جي مون رات رسالئين.

ميا تو مهار سڃي پايان سون جي،
چاريان چندن چوٽيون نايو ميندي‌ءَ ڏار،
سندي پيءَ پچار جي مون رات رسالئين.

پوءِ جڏهن من مچلائي چڏيس ٿو، ۽ ساڏ سنگت جو ساٿ چڪيس ٿو، ۽ نائڪ نينهن جي لڳيس ٿي، تڏهن ساڳيو روپڪ اُٺ وارو ٻڌي، هٺن ٿومن جي ڳت جو وستار ڪري. چي

اڄ نہ اڳينءَ ڊار ڪرهو جنن ڪالهہ هو،
اگرڻ آيو نہ ڪري پاهوڙي پچار،
جڪس منجھ قطار ڪاول چنائين وه جي.

"ڪاول چنائين وه جي" يعني ڪا مڙيائي دنيا ڪان دونس ملي اٿس، جنهن ويچاري کي سهمائي ڇڏيو آهي، ۽ ڪاڏو پيتو وسري ويو اٿس. اُنڪريئي هاڻ:

اُٺ نہ وڃي وڳ سين چري نہ چانگو،
لڳيس نانگ نينهن جي نهوڙيو نانگو،
ڇڏي سر سانگو، رڙهي رند پرين جي.

وري

چندن چکي آئيو ٻي ول وجهي نہ وات،
ڪرهي ڪنور لتاڙيا رئيءَ پيئي رات،
توڏي تنهن وڻ تات، جنهن ۾ بوءِ بادام جي.

پوءِ تہ ڏاٺ جا هريس، ۽ چشڪو جو آيس، سو ڏهاڙي ڊوڙ اوڏانهين اٿس. ڏاين ڏاوڻن ۾ ٻڌو پيو آهي تہ اُنهن مان بہ ڇنائي نڪريو وڃي.

نونير ڏه ڏاوڻيون پندرهن پند پياس،
بغل ۾ ٻگهاڙيون لڱين لوه لڳاس،
جہ سڄڻ ياد پياس، تہ ڇرڪ ڇنائين هيڪڙي.

بس من کي چوٽ لڳي سهين، تہ پوءِ ڪهڙا بہ دنياجا ٻنڌڻ هوندس تہ اُن جو زور اُتس پڙندو ئي ڪين. ويئي ويئي اُن مولائي مستيءَ ۾ محو ٿي ويندو، ۽ مٿي مڪانن جا پيرو سير ڪندو. شاعر پنهنجي من ناءِ

ٻه چوي ٿو تہ نيٺ هن سان ٻہ اهڙوئي وڙ ٿيو آهي، ۽ هاڻ تہ جيتوڻيڪ

وهي منجهين وڳ

تہ ٻہ

ڪتوريءَ ڏار چري .
وهي منجهين وڳ ڪتوريءَ ڏار چري،
جڳ سين جهڙو جڳ هنئين سين هت چري.

۽

جيان ڪوڙ ٻنڪائين پنجين لڪين پاءِ،
مير تنهن ماڳاءَ ڏهالي ڏار چري.

جيان ڪوڙ ٻہ ڪانيون پنجين لڪين پڪ،
تيان ڏيني تڪ مير متارو ٿيو.

اُنڪري توڪي مون ڪي ٻہ نيڪ صلاح ٿو ڏئي تہ اهڙو من روپي

لڪ لاڪيٽو ڪر هو ڪوڙين ڏيني ڪاه،
ايلا چيون آهر ۾ پوڄ ميي ڪي پاءِ،
ڪٿ نہ ڪندو ڪاءِ جہ پلاٽيو تہ پرينءَ مڙي.

يعني من ڪي چڱي رستي لاءِ، متا مونا هٽي ڪيس ساڏ

سنگت تي هيراءِ. ۽ هيڪر دنيا ڪان رخ ڦريس، ۽ منهن ساڻ سنگت ڏي ٽيس تہ پوءِ منزل مقصد تي وڃي رسائيندءِ. ڪٽ ڪندو ڪانہ، سڌوئي سڌو هليو هلندءِ.

شل هر ڪو اهو سبق هنئين سان هنڊائي، ۽ پنهنجي من روپي ميي کي "نوڙتي نرمل نام" جي سان ٻنڌي رنگ ۾ رتو رهي!

پورو ٿيو

پڙهندڙ نسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ

ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ڀاڙيو، ڪاٺُو، ڀاڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، پَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَڙِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ ڪان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَمر- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَر جو ساٿي آ،

جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄِڪلهہ ٽِڪاٽائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ "هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو" ناداني‍ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ بين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)